

עיטורי ירושלים

דרך הר הזיתים

ישיבת 'עטרת ירושלים'

ניסן תשע"ד | גליון מספר 92

ולמעלה הזיתים ברחמים תשוב

הרב שלמה אבינר

כאשר מרדו נגד דוד המלך, נעים זמירות ישראל, משיח אלהי יעקב, "וְדָוֹד עָלָה בְּמַעְלָה הַזֵּיתִים... וַיְהִי דָוִד בָּא עַד הָרֹאשׁ אֲשֶׁר יִשְׁתַּחֲוֶה שָׁם לְאֱלֹהִים" (שמואל ב טו, ל-לב) - ובחסדי ד' עלינו הוא חזר למלכותו.

הר הזיתים, זה המקום הקדוש בו הכינו את שמן המשחה, זה המקום בו משחו את המלכים והכהנים הגדולים, שם שרפו פרה אדומה המטהרת מטומאת מת, משם צפו אל עבר בית המקדש וקודש הקודש.

אלא שבאו ימים רעים לישראל, חורבן בית שני ונפילתנו הלאומית, וטיטוס הרשע הקים שם את מחנהו הצבאי.

ובכל זאת המשכנו לעלות אל הר הזיתים לתפילה בזמני החגים - מול מקום הקודש. וכמו שאחזת החיים הראשונה בארץ החיים על ידי אברהם אבינו הייתה על ידי קבורת שרה אמנו, כך בכל הדורות עוד בימי בית ראשון היה בהר הזיתים בית החיים לגדולי האומה וקטניה.

ושוב באו ימי רעה בימי השלטון הירדני, כאשר חיללו אותן מצבות חיים.

אך נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם. שחררנו את הר הזיתים, ולמרות ההיסוסים הראשונים של ממשלתנו, הנה קמה שכונה לפאר ולתפארת, והיא מטפסת ועולה.

ועינינו נשואות ליום בו תתקיים נבואת זכריה הנביא: "וַיֵּצֵא ד' וַיְנַלְחֵם בְּגוֹיִם הָהֵם, כְּיוֹם הַלְחָמֵם בְּיוֹם קָרְבָּ. וְעָמְדוּ בְּגִלְיוֹ בְּיוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּיתִים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַם מִקְדָּשָׁם... וַהֲיֵה ד' לְמִלְכָּךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יְהִי ד' אֶחָד וְשֵׁמוֹ אֶחָד" (זכריה יד, ג-ט).

והחזון הולך ומתממש לאטו לעינינו. אשרי עינינו רואות זאת. ואנו נמשיך לבנות את מעלה הזיתים במפלאות ד' על עמו ונחלתו.

קונטרס

דרך הר הזיתים

בירורים והוראות אודות היתר המעבר
בדרך יריחו הישנה שעל הר הזיתים
בעיה"ק ירושלים תובב"א

רמז לציון קברות מן התורה מנין...
רבינא אמר: וְשֵׁם דְּרָךְ אֲרָאָנוּ בְּיַשַׁע אֱלֹהִים (מו"ק ה.)

- מהדורה שניה -

מעלה הזיתים, ניסן ה'תשע"ד

כתיבה ועריכה: הרב רפאל שנוור

להערות: 02-6272248

ישיבת עטרת ירושלים

הגיא 51, ירושלים העתיקה, ת"ד 1076 ירושלים 91009
טל' 02-6284101, פקס' 02-6261528 | www.ateret.org.il

עיצוב גרפי: סטודיו מ"ו 052-7203050

מבוא

במרכזו של הר הזיתים, מצפון לדרום, עוברת דרך יריחו הישנה, שבעבר היתה דרך המלך מירושלים ליריחו ודרומה.

בית העלמין היהודי בהר הזיתים קדום הוא מזה דורי דורות, ואעפ"כ ידוע שתמיד עברה שם הדרך ליריחו.

בית העלמין היהודי החל בחלק התחתון של ההר בצד מערב (בסמוך לנחל הקדרון), ועם השנים הוא טיפס לכיוון מעלה עד סמוך לכביש (מס' 7 במפה). בנוסף, המשיכה הקבורה גם בחלק שמעל הכביש עד סמוך לראש ההר (מס' 8 במפה). נמצא שמסילה נקיה מקברים תמיד עברה לרוחבו של הר הזיתים, וממילא גם לא קיימת בה בעיה של איסור קפנדריא בבית עלמין (עי' יו"ד סי' שסח).

ואולם, ידוע מעדויות שונות וע"פ מפות ותצלומי אוויר¹ שהתוואי של דרך יריחו עברה מספר שינויים, וארבעה ציוני דרך מרכזיים ידועים לגבינו:

א. עד שנת תרמ"ט - שלטון הטורקים

ב. משנת תרמ"ט - הרחבת הכביש לכיוון מערב ע"י הטורקים²

ג. משנת תש"ח - הרחבתו מזרחה ומערבה ע"י הירדנים

ד. משנת תשכ"ז - אחרי מלחמת ששת הימים פורק החלק המערבי של הכביש.

הנידון ההלכתי סביב הכביש נוגע לשתי בעיות הלכתיות:

א. איסור טומאה - האיסור לכהנים להטמא למת (עי' יו"ד סי' שסט)

ב. איסור קלות ראש - האיסור לכל אחד מישראל לנהוג קלות ראש וקפנדריא בבית העלמין (שם סי' שסח)³.

1 נתונים אלו שמעתי מהחוקר המומחה הד"ר ר' אריה קימלמן הי"ו, איש 'אתרא קדישא' בשיחה עמו בביתו בט"ז חשוון תש"ע

2 הטורקים שלטו בא"י עד לשנת תרע"ח, בה החל שלטון המנדט הבריטי שנמשך עד לשנת תש"ח. הבריטים לא נגעו בכביש אלא רק הוסיפו עליו שכבת אספלט חדשה.

3 ישנו איסור נוסף על כל אחד מישראל - והוא היות הקבר אסור בהנאה (עי' יו"ד סי' שסד), ואולם דעת הרבה פוסקים שעצם המעבר על קבר אינו בגדר הנאה ואינו בכלל איסור זה אלא הוא אסור רק מצד כבוד המתים - וכך כותב הגרי"מ טוקצ'נסקי בגשר החיים (ח"א כג,ח):

'ואפילו להלך ולדרוך על הקבר והמצבה אסור, אלא שזו לא מהתורה דאילו לא היה הקבר היתה ההליכה שם נוחה יותר ואין הקבר מהנה לעבור דרך עליו, אלא שאסור משום כבוד המת, ולצורך מצוה מותר, וע"ש (בהע' 3) שמקשה על שיטת ההגהות אשר"י (הו"ד בש"ך יו"ד שסד, ג) שהאיסור לדרוך על קבר הוא כן משום איסור הנאה.

והנה לשני נידונים הלכתיים אלו מוכרחים להקדים בירור מציאותי אודות השאלה האם אכן יש קברים מתחת לכביש הנוכחי⁴. במידה והתשובה חיובית, עדיין יש לברר האם הימצאות הקברים היא בגדר ודאי או ספק.

תוכן העניינים

הפרק הראשון עוסק בבירור המציאותי הנ"ל. נאספו בו עדויות וממצאים, והמסקנות הוגשו בפני הגאון רבי אשר וייס שליט"א כדי שישמיע דבר ה' זו הלכה ברורה בנידון.

הפרק השני מכיל רשימה של הוראות ופסקים שיצאו לגבי מקומות שונים בהר הזיתים. כמו"כ יש בו רשימה של הוראות כלליות שלא ניתן היה לברר אותן די הצורך.

הפרק השלישי עוסק בביאור קריאתו של הגרא"י ולדינברג זצ"ל בעל הציץ אליעזר לסגור את הכביש שסללו הירדנים בהר הזיתים בשל איסור קפנדריא וזלזול במתים, ללא קשר לאיסור הטומאה לכהנים.

בסוף הקונטרס מובאת תשובתו של הגר"א וייס אחר שעיין בקונטרס וסייר במקום כדי לעמוד מקרוב על המקומות המסופקים.

הנני להודות לכל הרבנים והאישים שהקדישו מזמנם להשיב על שאלותיי ובראשם למרן הגאון רבי אשר וייס שליט"א.

ואחתום בתפילה לרבש"ע שלא תצא תקלה בדבר הלכה תחת ידי וישמחו בי חבריי, ונזכה במהרה לעת יעמדו רגלי מבשר על הר הזיתים ובקול שופר גדול יתקע לעלות מושיעים בהר ציון אכי"ר.

4 אגב ענ"ז והואיל וחלק חשוב בקונטרס עוסק בתשובותיו של הגאון בעל הציץ אליעזר - ראוי להביא את דבריו של גאון זה במבוא לספרו 'שביתת הים' העוסק בבירורי הלכות אודות השימוש בספינות ובנמל בשבת. בפתח הספר הוא מביא 'תיאור טכני' וכך הוא כותב (ההדגשות לא במקור):
'בכדי שהמעין בספר יוכל לעמוד היטב על בירורי הענינים שבגוף הספר, ניתן בזה תיאור מפורט מאופן הפלגת אניה ממקום עגינתה ודרכה בלב ים עד הגיעה למחוז חפצה ועד בכלל, וכן אופן הפרוצדורה של ירידת הנוסעים ליבשה וסדר פירוק המשאות ממנה לחוף וסידורם במחסני הנמל, כי גם בקבלי עלי את בירורי הענינים לא התחלתי בעבודתי עד שעמדתי מקרוב - בביקורי בנמל - על כל הצדדים הטכניים (עד כמה שהיה סיפק ביד) הזקוקים לעצם הבירור. ובזה רב תודות למנהלי הנמל ה"ה... וכן לרב החובל... קצין העגינה... המכונאי הראשי של אניה-גור, על התמסרותם המיוחדת אלי בתיאור והסברת כל הדברים על מכונם.'
ואם גאון ישראל זה זצ"ל ירד אל הים ואל רבי החובלים והמכונאים לברר את המציאות, על אחת כמה וכמה שחובה עלינו לרדת אל הכביש ואל הקברים ולעשות כל השתדלות לבירור המציאות!

פרק א

בירור מציאות

הגדרות: הקטע הנדון בדרך יריחו הישנה מצפון לדרום, מתחיל מהעיקול שע"י צומת גת שמנים כשהוא עולה עד לכיכר שע"י המסגד בתחילת שכונת ראס-אל-עמוד (מס' 4 במפה). הצד המערבי של הכביש הוא הצד שבמורד ההר ושקרום להר הבית, בו נמצאת גם החלקה הספרדית בה קבור בעל 'האור החיים' הקדוש (מס' 7 במפה). הצד המזרחי של הכביש הוא הצד הקרוב למעלה ההר שבראשו מלון 'אינטרקונטיננטל' (מס' 10 במפה).

היסטוריה כללית של הכביש

דרך יריחו עברה במשך הדורות והכיבושים כמה שינויים. במקור תמיד עברה שם הדרך ליריחו, ובית העלמין הוא שהלך והתקרב אליה מלמטה ואח"כ גם המשיך מלמעלה.

בשנת תרמ"ט בצעו הטורקים הרחבה של הכביש מערבה (ראה לקמן)

בשנת תש"ח הרחיבו הירדנים עוד יותר את הכביש לכיוון מערב כשהם מוסיפים לו שני נתיבים ששניהם עוברים על גבי שש שורות מהחלקה הספרדית שממערב לכביש (מס' 7 במפה), כפי שניתן לראות בתמונה מהתקופה הזו:

בתמוז תשכ"ז מינה שר הדתות ר' זרח ורהפטיג ועדה רשמית כדי לחקור את ההרס שזרעו הירדנים בבית העלמין בהר הזיתים. בתשרי תשכ"ח

פרסמה הועדה חוברת סיכום בשם: 'סקר הועדה לבדיקת חילול בתי העלמין בהר הזיתים ובחברון' (החוברת נמצאת במאגר 'אוצר החכמה'). מרכז הועדה היה עו"ד דוד גלס. בשיחה טלפונית עמו (בו' כסלו תש"ע) הוא הודה שאינו זוכר דבר ממה

שהיה אז אך הוא כן זוכר שתוכן החוברת היה מאד מדוייק והכל נכתב על סמך עדויות וממצאים מוצקים.

בחוברת הנ"ל מובאים כמה משפטים אודות היסטורית הקבורה בהר הזיתים (עמ' 9):
'בהר הזיתים וסביבתו, בעיקר באזור נחל קדרון שלמרגלות ההר נתגלו שרידים של מערות וכוכי קברים המתיחסים לתקופת בית ראשון ושני, ובהם ארונות (גלוסקמות); בשטח ההר מצויים קברות עתיקים של נביאים וצדיקים קדמונים כמו: קבר זכריה הנביא, קבר חולדה הנביאה, קברי נביאים ועוד'.

כמו"כ מתוארת שם הפגיעה של הירדנים בבית העלמין כתוצאה מהרחבת הכביש בו אנו דנים (עמ' 11):

'חלקה זו נפגעה ביותר ע"י סלילת הכביש החדש מירושלים ליריחו. כביש זה שהוא דו-מסלולי, רחב כמעט פי שניים מהכביש הישן שהוביל ליריחו. הרחבה זו גרמה לכך שבצידו המזרחי של הכביש עד לסוף גבול החלקה "הג'ורג'ית" נהרסו גדרות בית העלמין והכביש חצוב בתוך קברים תוך כדי חשיפתם... ואילו בצד המערבי הוטל העפר שהוצא מהכביש ושבנו מעורבבים שברי מצבות ועצמות נפטרים אל צידי הדרך ונכבש שם תוך כדי יצירת סוללה הנמשכת לאורך של כ- 50 מטרים'

שוחחנו עם עשרות אנשים ע"מ להגיע לעדויות ודאיות באשר למה שעברה דרך יריחו הישנה. חיפשנו במיוחד להגיע לדעות המחמירות הסבורות שיש קברים מתחת לכביש ע"מ לבחון האם דעתם היא בגדר ודאי או ספק.

בסיכומו של דבר נמצאו שתי עדויות לקולא ושתיים לחומרא:
לקולא: א. הג"ר דוד מינצברג, ב. ר' מוטל'ה אהרוני
לחומרא: ג. הגר"ד שמידל והר"א קימלמן, ד. אריה קינג

א. הג'ר דוד מינצברג

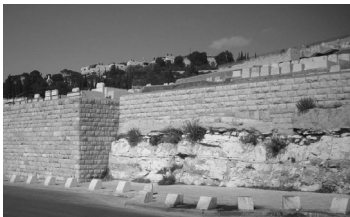
בשיחה טלפונית (בכ"ב חשון תש"ע) עם הר"ר יעקב קופלוביץ, לשעבר מנהל אגף הקבורה במשרד הדתות הוא סיפר את המעשה הבא:
 עם שחרור הר הזיתים ובתור מנהל אגף הקבורה הוא ביקש לסייר במקום. בשל היותו כהן הוא ביקש מהגאון ר' דוד מינצברג ז"ל איש החברה קדישא ובקי גדול בענייני הר הזיתים להתלוות אליו כדי לא ללכת במקומות האסורים לו.
 הגר"ד מינצברג הורה לו להצמד אליו ולא לחשוש. הם הלכו לאורך כל המדרכה המזרחית כשהגר"ד מדגיש באזניו לא לחשוש כי ודאי לו שאין שום קברים בתוואי זה. ר"י קופלוביץ מעיד בודאות גמורה שהמדרכה ההיא שעליה דרכו היא המדרכה הנוכחית בצד המזרחי של הכביש.

הערה:

יש להוסיף לעדות זו - שכיום עוברת מתחת למדרכה זו תעלה רחבה מאד של חברת 'בזק'. שכננו אריה קינג סיפר שירד פעם לתוכה וגובהה כגובה אדם וגם רוחבה יותר מ-1 מטר. תעלה זו מובילה קוי טלפון לכל אורך המדרכה, כך שבכ"מ היא מהווה חציצה של טפח מפני הטומאה. כמו"כ מסתבר שלא היו מניחים אותה אילו היה חשש לקברים בתוואי זה.
 אגב, היום, בחלק מהמדרכה רואים בבירור סלע טבעי 5 - שמעיד בהכרח שאין מתחתיו קברים שהרי בעבר לא ידעו לחצוב קבר בתוך סלע (כך סיפר לי אדריכל בית העלמין עמירם גבירצמן).

ב. ר' מוטל'ה אהרוני

בשיחה טלפונית (בכ"ה חשון תש"ע) עם הר"ר אלעזר גלבשטיין מנהל ח"ק 'פרושים' הוא המליץ לדבר עם ר' מוטל'ה אהרוני. הנ"ל הוא צלם צילומי אוויר ומומחה גדול בניתוחם ובמתן חוות דעת לבתי משפט.
 ר"מ אהרוני בן ה- 58 עמו"ש הוא יהודי יר"ש שבשל היכרות אישית עם כמה ידידים שנקברו בהר הזיתים לפני תש"ח, היה לו ענין לגלות את קבריהם אחרי תשכ"ז.
 בשיחה ארוכה עמו (בכ"ט חשון תש"ע)

הוא סיפר שאחרי מלחמת ששת הימים הוא חיפש יחד עם כמה חברים קבר של סבו של חבר ספרדי שלהם (אינו זוכר את שמו אך זוכר שהיה רב מקובל). היה ידוע להם שהוא נקבר בחלקה הספרדית (מס' 7 במפה) שעליה סללו הירדנים את הכביש החדש, והיה גם ידוע להם שהוא הקבר האחרון בסמוך לגדר המקורית של החלקה.

הנכד הצביע על המקום המשוער, ואכן לאחר שבצעו חפירה חשפו את הקבר. ליתר בטחון הם המשיכו לחפור עוד כמטר מזרחה ולא מצאו שום קבר נוסף. מכיוון שאחרי מלחמת ששת הימים פורק כל הנתבי המערבי של הכביש הירדני (ראה להלן), טוען ר"מ אהרוני בבטחון מלא שאין שום קבר מהחלקה הספרדית שנותר מתחת לכביש הנוכחי. הוא גם בטוח שזה המצב לכל אורך הכביש 6.

ג. אתרא קדישא

אחרי מלחמת ששת הימים החלו גם אנשי 'אתרא קדישא' לפעול למען שיקום בית העלמין מהריסות הירדנים. הרוח החיה במפעל זה היה הר"ר שמעון אנשין ז"ל שלדאבוננו לא התאפשר לשמוע ממנו עדות. שני שותפים חשובים למלאכה היו לר"ש אנשין: הג"ר דוד שמידל והחוקר הד"ר ר' אריה קימלמן. כבר לפני כמה שנים כששוחחתי עם הגר"ד שמידל הוא הפנה אותי לר"א קימלמן בתור מומחה במפות של האיזור והניתוח שלהן.

ר"א קימלמן

נכנסתי (בט"ז חשון תש"ע) לר"א קימלמן ובמשך שעה וחצי הוא גולל את כל הידוע לו בנידון, והרי תמצית הדברים: דרך יריחו קדמה לבית העלמין ותמיד היתה קיימת ואולם כמה פעמים שינו את התוואי שלה.

הנתיב המערבי:

בשנת תרמ"ט הזיזו הטורקים את תוואי הכביש לצד מערב, וע"פ עצת חכמי ירושלים דאז בנו כיפין ע"ג כיפין בחלק מהקטע שהוסיפו.

שאלה: מנין הידיעה שהכביש זז מערבה?

תשובה: זו הערכה שנובעת מהשוואה בין המפה שלפני תרמ"ט לזו של תש"ו. כשמניחים את האחת ע"ג השניה מבחינים שהכביש זז מערבה. אמנם כ"ז אינו 'מדע מדויק' שהרי המפות הללו ישנות ואינן מדויקות במאה אחוז. כל הזזה של 1 מ"מ על המפה משמעותה הזזה של כחצי מטר בשטח.

שאלה: מנין שהטורקים בנו כיפין?

תשובה: אינו יודע. שמע זאת מהגר"ד שמידל. נראה לו שכך השתמע מהעיתונות באותה תקופה, אך אינו זוכר היכן.

בכל מקרה הוא מודה שאין עדות וודאית שהיו קברים מתחת לכיפין אלו, ויתכן שהן נבנו רק מסיבות הנדסיות כדי לתמוך בכביש.

הנתיב המזרחי:

בשנת תש"ח, אחרי הכיבוש הירדני הרחיבו הירדנים מאד את הכביש לכיוון מערב. לשם כך, בחלק המזרחי של הכביש הם עקרו וגילחו את מעלה ההר ואת הקברים שהיו עליו, ופזרו את כל העפר בצד המערבי של הכביש – ע"מ ליישר את המדרון של מורד ההר. עי"ז התאפשר לסלול כביש רחב מאד.

כאמור, בחלק המזרחי ודאי שהיו קברים, אך א"א לדעת בודאות האם במסגרת ההרחבה עקרו הירדנים גם את הקברים עצמם או רק את המצבות. הדבר תלוי בעומק שבו היו קבורים הנפטרים, וכן יתכן שבחלק מקטע הכביש כן פגעו בקברים ובחלק לא, שהרי אורך הכביש כמאה מטרים.

כמו"כ כתוצאה מההרחבה הזו יש סיכוי גבוה שהכיפין שבנו הטורקים מולאו בעפר וממילא נתבטלו, אך אין ידיעה וודאית על כך. כיום בכ"מ הכיפין לא נראים 8 פרט לאחד יחיד שנמצא בחלק הצפוני של הכביש והוא באמת סתום באבנים.

אחרי מלחמת ששת הימים החלו בשיקום הכביש ובפירוק כל הנתיב המערבי שלו שנבנה על החלקה הספרדית (מס' 7 במפה).

ע"פ אותה שיטה של הנחת מפה ע"ג מפה – הראה ר"א קימלמן שבנתיב המערבי של היום עבר לכאורה תוואי הכביש הישן של דרך יריחו שהוא כאמור נקי מקברים.

7 לפי המפה שהראה לי ר"א קימלמן רוחב הכביש הירדני היה פי שלוש מהתוואי הנוכחי – שכן הם סללו שני נתיבים לכל כיוון ועוד אי תנועה ביניהם לאורך כל הכביש שגם הוא ברוחב נתיב (ראה תמונה לעיל). והנה עובדה זו היא הוכחה נוספת שהמפות הישנות אינן כ"כ מדויקות שהרי בציטוט שהבאנו לעיל מעדות הועדה של משרד הדתות (בעמ' 11) נכתב במפורש שהכביש החדש הוא 'כמעט פי שניים מהכביש הישן' ולא יותר מכך.

8 הערת העורך: ר"א גלבשטיין איש הח"ק, העיד שבתצלומים ישנים הם כן נראו.

- אלא שגם כאן הודה שא"א לסמוך ע"ז בגלל שלוש סיבות:
1. מדובר במפות ישנות וקיים ספק עד כמה הן מדוייקות
 2. גם אם יש תוואי פנוי, נותר הספק שמא מעליו מפוזר עפר עם עצמות מהקברים שהיו במזרח.
 3. בכ"מ תוואי זה עובר בחלקו ע"ג הכביש ולא המדרכה, כך שמבחינה מעשית כהן לא יוכל ללכת בו בבטחה.

הג"ר דוד שמידל

שוחחתי מס' פעמים בטלפון (בחשון-כסלו תש"ע) עם הגר"ד שמידל. ככלל הוא הפנה אותי לר"א קימלמן בתור מומחה לדבר. הוא גם חזר על עיקרי התיאור של ר"א קימלמן בכל הקשור להיסטוריה של הכביש.

שאלה: מנין יודע על הכיפין שבנו הטורקים?

תשובה: זה דבר ידוע. שמע זאת מהר"א קימלמן. יש לזה סמך בהערות הגרצ"פ פראנק לטור של מהדורת 'אל המקורות' שם מביא בשם המהר"ל דיסקין שכבר בימיו היה ספק שמא יש קברים בדרך יריחו¹⁰.

בכ"מ מודה שהמקום בו עמדו הכיפין של הטורקים אינו מתחת לכביש הנוכחי אלא בקצה החלקה הספרדית.

שאלה: מנין יודע שהירדנים הרסו את הקברים שהיו ממזרח לכביש ופזרו אותם מערבה?

תשובה: כשפרקו את הנתיב המערבי שבנו הירדנים ראינו מתחתיו עפר עם עצמות וכמה שברי מצבות. לפי הכיתוב על המצבות ידענו שהיו שייכות לקברים שהיו במקור בחלקות שבצד המזרחי של הכביש (מס' 8 במפה).

9 הערת העורך: ע' לעיל שר"א קימלמן סיפר ששמע זאת מהגר"ד שמידל. גם ר"י קופלוביץ סיפר על הכיפין אך לא ידע להגיד מנין יודע זאת.

10 הערת עורך: לצערי לא מצאתי את הדברים בפינים. ספר הערות 'הר צבי' לטור יו"ד מסתיים בסי' קנא ולא מצאתי שם הערות להל' טומאת כהנים. ראש מכון הרב פראנק הרש"ד רזנטל גם סיפר שכל ההערות במהדורה היא הוכנסו לשו"ת הר צבי חי"ד. ובספר זה בסי' רפ עוסק אמנם הגרצ"פ בענין המעבר בהר הזיתים ובהיתר לנסוע ברכב ע"ג קברים וכך הוא מספר: 'ושמעתי בשם הגאון הגר"ד דיסקין זצ"ל, שצוה לסדר נסר בולט מאחורי העגלה, וע"ג הנסר הזה ישב הכהן בשעה שהעגלה עוברת ע"ג הקברים'. ואולם לא מוזכר שזהו בהתייחס להר הזיתים.

אמנם בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' סב), מביא ג"כ תשובה זו של הגרצ"פ ומוסיף בסוגריים על השמועה שמביא מהמהר"ל דיסקין שהוראתו התייחסה לדרך יריחו: '...שבהר הזיתים אשר דרך המלך ליריחו עוברת דרך בית הקברות, ויש חשש שנמצאים קברים על אם הדרך'.

איני יודע מנין זאת לאגון בעל הצי"א - אך בכ"מ חזינן שגם לדידו הוא רק בגדר חשש ולא ודאי.

הגר"ד שמידל טוען שלמרות שהירדנים גילו את חלק ההר שממזרח לכביש הם לא הגיעו תמיד עד לקבר ממש כך שמתחת לנתיב המזרחי של היום - בקטע של כ- 150 מ' החל ממעלה הכהנים (מס' 9 במפה) ועד החלקה הג'ורג'ית (מס' 8 במפה) - יש עדיין קברים בחלק מהמקומות. כשהם חפרו בחלקות המזרחיות שנפגעו (מס' 8 במפה) ראו את החללים שיוצרים הבלוקים שמכסים את הנפטר, מה שמוכיח שהעצמות לא זזו ממקומם.

שאלה: מנין יודע שנשארו קברים כאלו גם מתחת לצד המזרחי של הכביש הנוכחי, והלא אף אחד לא חפר שם?

תשובה: בחלק הצפוני של הכביש אכן מסתבר שלא נשארו אך ככל שהכביש עולה לכיוון דרום (באותו קטע של 150 מ' הנ"ל) החלקות המזרחיות נמוכות יותר ומסתבר שבמסגרת ההרחבה הירדנים רק סילקו את המצבות ולא הגיעו לקברים עצמם. ראיה לדבר: בהמשך הכביש, בחלקה שמול בנין המשטרה (בין 3 ל-1 במפה) חשבו ג"כ שהירדנים גילו את הקברים, אך שם כן חפרו וגילו קברים ממש, ואז הסתבר שהירדנים פגעו רק במצבות ולא בקברים¹¹.

שאלה: מה דעתו על המעשה שסיפר ר"י קופלוביץ אודות הג"ר דוד מינצברג?

תשובה: שמע על מעשה זה¹² וגם ר"י קופלוביץ מוכר לו היטב כיהודי יר"ש ואמין. כמו"כ מסכים שלית מאן דפליג שהגר"ד מינצברג היה בר סמכא בכל ענייני הר הזיתים בתור איש ח"ק. אעפ"כ אינו יודע על מה הסתמך הגר"ד מינצברג וכאמור לדידו יש סיבה לחשוש בשל מה שמצאו בהמשך הכביש. בכ"מ הוסיף שאין לפרסם מעשה זה, כי עלולה לצאת תקלה לרבים שיסמכו עליו יותר מהשיעור שהתכוון הגר"ד מינצברג.

ד. אריה קינג

תושב 'מעלה הזיתים'. מראשוני המתישבים בהר הזיתים. פעיל למען שימור בית העלמין ומצוי במתרחש בו.

11 הערת העורך: איזור זה הוא כבר אחרי השכונה שלנו ואינו נוגע לתוואי הכביש המוביל ל'מעלה הזיתים'. בכ"מ אין מכאן עדות ודאית לגבי הקטעים שלפני כן אלא רק הערכה.

12 הערת העורך: הגר"ד שמידל טוען שהגר"ד מינצברג התייר רק בהליכה צמוד לכותל תוך כדי התחככות בו. ואולם שאלתי שוב את בעל המעשה ר"י קופלוביץ אם זה נכון - והוא השיב בשלילה. הגר"ד מינצברג לא הגביל אותו והוא התייר את כל המדרכה.

לטענתנו יש מתחת לכביש הנוכחי כמה מערות קבורה ובהן קברים. פתח המערות הוא בחלקה הספרדית שממערב לכביש (מס' 7 במפה), והוא אישית נכנס בעבר למערה כזו.

זוכר שכשנכנס לאחת המערות ראה שהמערה עצמה היתה גבוהה אך בקצה שלה היה כוך ובו קבר עם מצבה על גביו. להערכתו הקבר עצמו ממוקם בדיוק מתחת לנתיב המערבי של הכביש.

הוא ניסה לראות מה כתוב על המצבה אך ראשו לא הצליח להכנס ברווח שבין המצבה לתקרת המערה.

שאלה: האם יתכן שהיה רווח של 8 ס"מ בין המצבה לתקרת הכוך?

תשובה: כן יתכן. רק ראשו לא נכנס אך זוכר שהיה שם רווח.

הערה בענין המערות

גם הגר"ד שמידל סיפר על מערה עתיקה אחת כזו שפתחה בחלקת הספרדים שממערב לכביש ושעוברת מתחתיו, אך העריך שהיא לא הגיעה לכביש עצמו אלא רק מתחת למדרכה.

שאלתיו האם מערה זו היתה כבר בימי הטורקים (ואז לדידו הלא בנו כיפין ע"פ חכמי ירושלים והתירו הטומאה)? והוא השיב שאינו יודע. הוא גם לא ידע לומר אם היה בה קבר ואם כן האם יש בו חלל טפח החוצץ מפני הטומאה.

גם הר"ר מיכה רוטשילד מ'האגודה למניעת חילול קברים' סיפר (בשיחה טלפונית בכ"ב חשוון תש"ע) על מערות כאלו אך לא בדק בעצמו אלא המליץ לשאול את הגר"ד שמידל. בסיוור שערכנו (בג' כסלו תש"ע) ידי"נ הר' גדי שלוין ואנכי לחיפוש מערות אלו, מצאנו רק פתח אחד חשוף. כל יתר המערות נאטמו ע"י הח"ק בבטון וא"א להכנס בהן. במערה שבה נכנסנו (בחלק הצפוני של החלקה) ראינו חלל בגובה ורוחב 2 מטר. לא זיהינו שם קבר, אך דפנות המערה היו מאבן חול שע"י מכות בגרזן ניתנות לפירור. בפועל לא פיררנו אותן.

ואולם תתכן אפשרות שהמערה לא שימשה לקבורה, ושתי אפשרויות לכך: א. למערה היתה דלת עם בריח עשויה ברזל ישן וחלוד. יש אפשרות שהיא שימשה את הירדנים כמחסן בזמן הכיבוש שלהם שהרי בדו"ח הועדה של משרד הדתות מסופר (בעמ' 10) שהירדנים הפכו את האיזור שבו ממוקמת המערה למגרש חניה גדול וכן בנו שם תחנת דלק. יתכן והמערה שימשה כמחסן לתחנה.

ב. בס' חלקת מחוקק לרא"ל בריסק (חוברת ב' עמ' 9) שבו רשם את כל החלקות והמצבות בהר הזיתים לפני כמאה שנה, מתאר את גבוליה של חלקה ז' היא חלקת

'קהל חסידים' והוא כותב שגבולה המערבי הוא 'במערה היותר גדולה והריקה' אשר באמצע ההר'. משמע שהיו בהר הזיתים מערות ריקות מקברים.

מסקנות

לכו"ע מעולם לא חפרו מתחת לכביש הנוכחי¹³ וממילא אין עדות שראו מתחתיו קברים. **השטח שהוסיפו הטורקים בתרמ"ט ממערב ובנו תחתיו כיפין:** אין בו בעיה כיום מארבע סיבות -

- א. אין עדות וודאית שיש מתחתיו קברים
- ב. אין עדות וודאית שהכיפין שבנו הטורקים היו מסיבות הלכתיות בשביל קברים
- ג. אולי החללים של הכיפין עדיין קיימים מתחת לכביש
- ד. גם לדברי הגר"ד שמידל - השטח הנ"ל אינו מתחת לכביש הנוכחי אלא בתוך שטח החלקה הספרדית.

הקברים שבקצה החלקה הספרדית: אמנם הירדנים הרחיבו על גביה את הכביש מערבה, אך כל שטח זה פורק אחרי ששת הימים. ר"מ אהרוני מעיד שהגיעו עד לקצה קו הקברים ואף הוסיפו עליו מֶטֶר נוסף שראו שאין מתחתיו קברים. לעדות זו מצטרפת עדותו של ר' משה אקרמן (המפקח מטעם 'אתרא קדישא') שעוסק בימים אלו בשיקום בית העלמין הספרדי. בשיחה טלפונית עמו (בכ"ה חשון תש"ע) הוא סיפר שנכון להיום גילו ושיקמו את קצה החלקה הספרדית בכ- 80% מאורך הכביש. נותר להם רק קטע של כ- 30 מטר שטרם סיימו. בכל הקטע שסיימו נמצא קו הקברים הרבה יותר פנימה והם אפילו מכשירים היום קברים חדשים בשטח הפנוי שנוצר עד הכביש. לעדות זו מצטרפת גם עדותו של עמירם גבירצמן אדריכל בית העלמין (בשיחה טלפונית בב' כסלו תש"ע) שג"כ סיפר כנ"ל. לכן, בצד המערבי של הכביש; הן במדרכה המערבית והן בנתיב הנסיעה המערבי אין חשש לקברים, והגדר שמפרידה היום בין החלקה הספרדית והמדרכה, ודאי מכילה את כל הקברים שהיו בעבר בחלקה זו ואף יותר.

שלושה חששות נותרו:

א. קברים שנותרו בחלק המזרחי של הכביש: הגר"ד שמידל מעלה חשש שלמרות שהירדנים גילחו את החלק המזרחי שמא לא בכל המקומות הם הגיעו לקברים ממש אלא רק למצבות.

13 הגר"ד שמידל הסביר שלכן אחרי ששת הימים העירייה התנגדה לתוכנית לבנות כיפין לאורך כל הכביש, משום שהיא חששה שכשיחפרו בו יגלו קברים ויאלצו לסגור אותו לחלוטין.

טיעון נגדי: כמשנ"ת לעיל (ובהע' 6) זו רק הערכה. מאידך, לדעת הגר"ד מינצברג וודאי שאין קברים במדרכה המזרחית. כמו"כ עוברת שם תעלה רחבה וגבוהה של בזק (כמפורט לעיל)

ב. עפר מעורב בעצמות שמפוזר מתחת לכל הכביש, שמקורו בקברים שהיו בחלק המזרחי שהירדנים גילו.

טיעון נגדי: לכאורה זו מציאות של 'בית הפרס', וכבר פסק הר"מ (בפ"י מהל' טומאת מת הי"ב) שבית הפרס שרצפו באבנים שאינן מתנדנדין טהור.

ג. מערות קבורה עתיקות שאולי עוברות מתחת לכביש

טיעון נגדי: התבאר לעיל שיש בזה כמה ספקות: אולי אין בהן קבר (כפי שהעיד הגר"ד שמידל על מערה כזו, וכן בס' חלקת מחוקק), ואם יש בה אולי הקבר אינו מגיע לכביש (כפי שהעיד הגר"ד שמידל), ואם מגיע לכביש שמא יש מעליו חלל טפח. וספקות אלו אינן יכולים להתברר בקלות כי כאמור כל המערות נסתמו בבטון.

לפי העולה מכל הנ"ל – נמצא לכאורה שאין ידיעה וודאית על המצאות קברים מתחת לכביש, ואם נדון זאת כמציאות של ספק, הרי לכאורה כבר הכריע המנחת חינוך (במצוה רסג ס"ק לד) שהכללא ד'ספק טומאה ברה"ר טהור' הוא לא רק בדיעבד אלא אף לכתחילה מותר לכהן לסמוך ע"ז (ככל שנוגע לאיסור טומאה בלבד, ע"ש). ממילא לכאורה יש כאן היתר לכהן לעבור בכביש גם לולי ההיתר של הציץ אליעזר (חי"ב סי' סב-ג, עי' להלן פ"ב) של נסיעה ברכב.

הבירורים הנ"ל הוצגו בפני הגאון ר' אשר וייס שליט"א, ולאחר שהעמיק ובירר ואף סייר בשטח, העלה על הכתב בחודש אייר תש"ע תשובה ארוכה ומנומקת המתירה את המעבר לכהנים בשתי המדרכות.

וכן לגבי הכביש – מעיקר הדין התיר בו את המעבר, אך הוסיף שהרוצה להחמיר ולא לעבור רגלית תבוא עליו ברכה, ומ"מ בנסיעה ברכב ניתן לסמוך בשופי על היתרו של הציץ אליעזר כי הנידון דידן קל יותר.

פרק ב

הוראות ופסקים

עד היום יצאו כמה פסקים של מורי הוראה חשובים בנוגע למעבר כהנים בהר הזיתים. להלן סקירה של אלו הידועים לנו, והם מתיחסים למקומות השונים בהר הזיתים: המדרכה המזרחית, יד אבשלום, מלון 'אינטרקונטיננטל', העיקול ליד ראס-אל-עמוד, סימטת פנורמה, המשך דרך יריחו מזרחה ומעלה הכהנים.

המדרכה המזרחית

בנוגע להליכה של כהנים במדרכה המזרחית - עי' בפרק א' שהבאנו את המעשה עם הגר"ד דוד מינצברג שהתיר בוודאות את כל המדרכה הזו. כמו"כ הבאנו שם את העדויות שיש מתחתיה סלע ולידה תעלה של בזק, ע"ש.

להיתר זה יש עוד כמה ת"ח גדולים שמצטרפים. לפני שעברנו ל'מעלה הזיתים' שאלתי את מרן הגר"מ אליהו זצ"ל (בכ"ח מנ"א תשס"ב) בענין היתר לכהנים לנסוע על דרך יריחו, והורה שמותר לנסוע בנתיב המזרחי (הנתיב הקרוב לחלק העליון של הר הזיתים) אך לא במערבי, שכן בנתיב המזרחי חפרו הירדנים בזמנו וסילקו את כל הקברים שהיו שם.

לצערי איני זוכר אם דיבר דוקא על המדרכה או גם על הכביש. ואולם נחמן זולדן, הקבלן שבנה את שכונתנו, סיפר (בשיחה בכ"ה חשון תש"ע) שהוא אישית נכנס בזמנו עם מתי דן (הכהן) אצל הגר"מ אליהו והוא התיר לכהנים לצעוד רגלית על המדרכה המזרחית.

גם הרב מרדכי נגארי, רבה של מעלה אדומים (בתשובה בכתב אלי בחורף תשס"ז) העיד שזכור לו שהגר"מ אליהו התיר ללכת ברגל במדרכה המזרחית כיוון ששם היה תמיד תוואי של הכביש.

גם ר' טל אייזנברג שכננו סיפר (בשיחה בט' כסלו תש"ע) שלפני חנוכה תשס"ט התקשר לגר"ד שמידל ושאל אותו עבור הגאון רבי יעקב כץ שליט"א שרצה להגיע לביקור בשכונתנו, כיצד יעשה בשל היותו כהן. הגר"ד שמידל הורה שהרב ילך במדרכה המזרחית בסמוך לקיר¹⁴.

14 עי' בפרק א' ששאלנו את הגר"ד שמידל אודות היתר זה של הגר"ד מינצברג והוא התפלא עליו וגם

ר' דוד לוונטל מב"ב (בשיחה טלפונית בח' טבת תש"ע) סיפר שבתור כהן שאל בזמנו את ראב"ד העדה החרדית הגר"י פיישר והוא הורה לו שמותר ללכת על המדרכה המזרחית ללא חשש.

הערה: אין בכל הוראות אלו כדי לסתור את המסקנה בפרק א' שגם במדרכה המערבית אין חשש לקברים. הסיבה שבגללה כנראה לא הציעו הגדולים הנ"ל ללכת על המדרכה המערבית היא או בגלל שמציאותית זו מדרכה פחות בטיחותית (בחלק מהקטעים שלה רוחבה אינו עולה על 30 ס"מ), או בגלל שלא כולם שמעו על המסקנות של מְשַׁקְמֵי בית העלמין שהגדר הנוכחית היא ודאי מחוץ לשטח בית העלמין.

יד אבשלום

ליד תחנת המידע בהר הזיתים יש מדריגות שיורדות עד לנחל הקדרון בסמוך ל"יד אבשלום" (מס' 11 במפה) ומשם הן עולות חזרה עד לדרך העופל¹⁵. בעמק עצמו יש שרידים של שער מאבן עליו מוצב שלט 'בית העלמין העתיק הר הזיתים'. מאיזור זה החל בית העלמין, ועם השנים הוא המשיך במעלה ההר.

בשיחה טלפונית עם הג"ר דוד שמידל (בכ"ג חשוון תש"ע) שאלתיו האם מותר לכהנים לעבור בשביל זה.

הוא השיב שהשביל כולו מחוץ לשטח בית העלמין ואין בו קברים. הוא הוסיף שאמנם רב אחד העלה בעבר חששות לגביו אך לא נראו דבריו. אמנם הרוצה להחמיר – כשעולה במדריגות מהעמק לכיוון דרך העופל, שיצמד לצד ימין (הצד הצפוני) כי יש שם חשש טומאה מדרבנן.

מלון 'אינטרקונטיננטל'

בסביבות שנת תש"כ הקימה חברת 'פאן אמריקאן' את מלון 'אינטרקונטיננטל' בראש

הוסיף שחושש מפרסומו. לכן נראה שהוראתו כאן אינה סותרת את דבריו שם, אלא היא ניתנה אחר שידע שמדובר בת"ח גדול.

15 הערה: בימי הירדנים עבר במקום זה כביש למכוניות שהוביל עד לכפר סילואן, כפי שמסופר בחוברת הועדה של משרד הדתות (בעמ' 24):

'כביש ירושלים יריחו עד להצטלבות בית לחם הורחב והפך לדרך דו-מסלולית. הרחבה זו הרסה מאות קברים משני צידי הכביש. **כביש שלישי, צר יותר, נסלל לכפר סילואן ואף הוא עובר בראשיתו סמוך ל"יד אבשלום" על שטח בית העלמין.**

במסגרת עבודות השיקום אחרי המלחמה נסגר גם כביש זה.

הר הזיתים (מס' 10 במפה)¹⁶. כמו"כ מצפוננו הוקם מלון נוסף, מלון 'הילטון' (כיום 'מלון הר הזיתים').

במאמר המורחב של הצי"א¹⁷ הוא מתייחס למעמד ההלכתי של שני מלונות אלו וכך הוא כותב:

'בתי המלון בעצמם כפי שאמר לי איש החברא קדישא אינם בנויים על קברים, העומד למעלה ונקרא בשם "הילטון" אין גם ברחבה שמסביבו קברים, ויש לו מוצא דרך כביש טור, ואפשר לעשות לו גם מוצא אחר. והשני העומד יותר למטה ונקרא בשם "פאן אמריקה" הוא כשלעצמו אינו עומד ג"כ על קברים אבל שטח הרחבה שמאחורי הבנין כן נמצא בחלקו על קברים ויש לו מוצא דרך כביש יריחו'.

כיום, רבים עולים להר הזיתים משכונת א-טור ומגיעים לרחבה שלפני מלון 'אינטרקונטיננטל'. לאור פסיקת הצי"א יוצא לכאורה שיש שם בעיה. ואולם נראה שאין כוונתו לחניה שיש כיום בחזית המלון, אלא לְשֵׁטח שכנראה ג"כ נהרס כשסגרו את הכביש, שכן הוא מציין שרחבה זו ממוקמת **מאחורי** הבנין ויש לה מוצא דרך כביש יריחו. מזה נראה שכנראה היה שטח מדרום או ממזרח למלון סמוך למקום בו הוביל הכביש שסללו הירדנים עד למלון (ראה להלן בפרק ג') וזו באמת נבנתה על קברים. אמנם ממערב למלון, רואים כיום שבית העלמין מתחיל רחוק מאד מחזית המלון ומסתבר שלא ע"ז דיבר הצי"א.

גם הגר"ד שמידל (בשיחה טלפונית ב"ט כסלו תש"ע) אישר שברחבה למעלה וכן במקומות המיועדים לנסיעה אין בעיה. רק במקום מסויים שבו יש סלעים ישנה בעיה, אך מקום זה אינו מיועד למעבר.

החניונים ע"י המסגד

בחלק הדרומי של דרך יריחו החוצה את בית העלמין, קצת לפני הכיכר של ראס-אל-עמוד יש בשני צידי המסגד שני חניונים לבאי בית העלמין.

16 כך מסופר בחוברת הועדה של משרד הדתות עמ' 9

17 ראה על כך בהרחבה לקמן בפרק ג'. ושם התבאר שע"י המאמר המורחב מתבהרת כוונתו של הצי"א בתשובה בח"י במילואים לסי' מא. גם דבריו כאן פותרים תעלומה שנמצאת בתשובה הקצרה בח"י שבה הוא כותב: 'בשום פנים לא יוכלו להקציעה ולקובעה לשם מעבר אל בתי המלון הסמוכים', ותמוה לאלו בתי מלון מתכוון? ולפי ההוה אמינא השגויה שדיבר על דרך יריחו (ע"ש) - יש רק מלון אחד בקצה דרך יריחו הוא מלון 'פנורמה' (בדרום). אך התוספת הנ"ל מגלה שהצי"א דיבר על כביש אחר והוא באמת מוביל לשני בתי מלון.

האחד, מעט צפונה מהמסגד שהכניסה אליו בעליה חדה (בצורת 'רמפה' - מס' 12 במפה). השני, גדול ממנו, נמצא מעט דרומה מהמסגד והכניסה אליו מהכיכר עצמה דרך שער ברזל שמוביל למתחם של חברא קדישא שבו מתגוררות שתי משפחות יהודיות ובו נמצא מוקד האבטחה של משרד השיכון (מס' 2 במפה).

הג"ר דוד שמידל (בשיחה טלפונית בכ"ג ניסן תש"ע) הורה שבשני החניונים אין חשש להימצאות קברים.

העיקול ליד ראס-אל-עמוד

בחלק הדרומי של דרך יריחו בסמוך לפאתי שכונת 'ראס-אל-עמוד' מוצבת כיום כיכר (מס' 4 במפה) שנבנתה לפני כעשר שנים. בהמשך לכיכר הולך הכביש ומתעקל לכיוון מזרח. ואולם בימי הטורקים עבר עיקול זה שינוי תוואי, והם הרחיבו אותו לכיוון מערב. כמו"כ בימי הירדנים הורחב הכביש גם בעיקול זה.

לפי מפה ישנה שהראני ר' אריה קימלמן (במפגש בביתו בט"ז חשון תש"ע) יש תיאור של החלקות של משפחת 'מיוחס' בסביבות שנת תרס"ו. למשפחת מיוחס היו חלקות שונות בצד הדרום מערבי של הר הזיתים, ולפי המפה הזו נראות חלקות בתוואי שבו עבר הכביש בימי הירדנים.

שאלה: מנין שבחלקות אלו קברו בפועל? אולי המשפחה רק סימנה את החלקות שרכשה?

ר"א קימלמן: באמת לא ידוע בוודאות שהיו שם קברים. יש הערכה שיהודים קברו תחילה בקצוות של החלקות כדי לתפוס חזקה במקום, אך אין ידיעה וודאית שבחלקות הללו קברו בפועל לפני שהרחיבו את הכביש.

הגר"ד שמידל: חששות ר"א קימלמן לא נראים. אין שום ידיעה שקברו בחלקות אלו. מדובר ברישומים של חברא קדישא שמשרד הדתות עשה בהם שימוש לצורך מחאה באו"ם כנגד חילול בית העלמין שעשו הירדנים.

בכל מקרה, גם לדעת ר"א קימלמן (בשיחה טלפונית מיום ט"ז כסלו תש"ע) - כל החשש בשל חלקות אלו כיום נוגע רק למפרץ ולמגרש חניה של שלוש הבתים הערבים לפני הכיכר בצד מערב (מס' 6 במפה). בכביש עצמו, גם בנתיב הנסיעה המערבי, לא קיים חשש.

סימטת מלון 'פנורמה'

עד לאיכלוס 'מעלה הזיתים' בשנת תשס"ג היתה הכניסה לשכונה מכיוון הסימטה המובילה למלון פנורמה, היא הסימטה הצרה המתחילה מהכיכר שע"י המסגד ומובילה בין היתר לחלקת 'הצור' (בין מס' 4 למס' 5 במפה).

לדעת ר"א קימלמן יש לחשוש בה לקברים, כי לפי מפות ישנות באיזור הזה היו חלקות קבורה (כיום נמצא שם מתקן של חברת החשמל). לכן הנוסע מצפון לדרום כשמגיע לכיכר ולפתח הסימטה, ראוי שיצמד לחלק המזרחי של הנתבי, כיוון שיתכן ופתח הסימטה דהיום הוזז מעט מערבה.

ואולם הגר"ד שמידל אינו חושש לכל זה, וטוען שאין שום ידיעה שבפועל קברו בחלקות הללו. לדעתו, הגבול הדרומי של החלקה הספרדית (מס' 7 במפה) הוא בגדר ההפרדה המוצבת שם היום, ואין לחשוש להמצאות קברים מעבר לגדר.

המשך דרך יריחו מזרחה

הן לדעת הגר"ד שמידל והן לדעת ר"א קימלמן (בשיחות טלפוניות מיום י"ג כסלו תש"ע) – אחרי שעוברים את הכיכר לכיוון מזרח, לאורך כל הכביש העובר ליד בנין המשטרה (ממס' 3 למס' 1 במפה) – אין חשש לקברים. שורת הקברים האחרונה מסומנת ובולטת ויש מאחריה גדר, כך שהכביש עצמו הוא מחוץ לשטח בית העלמין¹⁸.

לגבי הכביש הפנימי שנכנס לתוך בית העלמין מול בנין המשטרה (מס' 1 במפה) – בשיחה טלפונית (בי"ט כסלו תש"ע) אישר הגר"ד שמידל שאמנם שם החל הכביש שסללו הירדנים עד לראש ההר (עי' בהרחבה בפרק ג'), אך לכתחילה לא עבר הכביש הזה ע"ג קברים ואחרי מלחמת ששת הימים פרקו את כל הקטעים הבעייתיים, וממילא במה שנשאר אין בעיה.

מעלה הכהנים

בחלק הצפוני של דרך יריחו, מיד עם תחילת בית העלמין יש דרך תלולה העולה מזרחה לראש הר הזיתים (מס' 9 במפה). דרך זו הוכשרה אחרי מלחמת ששת הימים וקיבלה את השם 'מעלה הכהנים'.

18 הגר"ד שמידל: למרות שגם בנין המשטרה כמו שטח שכונת 'מעלה הזיתים' היה שייך בעבר לחברא קדישא ונרכש לשם קבורה – אין שום ידיעה שקברו שם ולכן אין לחשוש בהם לקברים.

בשיחה טלפונית (בי"ג כסלו תש"ע) עם הגר"ד שמידל אישר שדרך זו כשרה למעבר כהנים, אע"פ שהיו מי שפקפקו שהחלק התחתון שלה הוזז לתוך בית העלמין. בעבר הם בדקו וחפרו שם ולא גילו שום קבר, לכן אין לחשוש לזה.

בשיחה טלפונית (בי"ג כסלו תש"ע) עם ר"א קימלמן אישר גם הוא שכל הדרך הזו כשרה למעבר כהנים, ואולם יש להזהר בקטע שעובר בסמוך לחלקת הנביאים לא להושיט יד מעבר לקו הגדר לתוך בית העלמין.

בשיחה טלפונית (בכ"ג חשון תש"ע) עם הרב יוחנן אלכסנדר לומברד, אברך ת"ח שעוסק הרבה בסוגיות מעבר כהנים ע"ג קברים, אישר גם הוא שדרך זו נקיה מקברים ומותרת לכהנים.

נסיעה ברכב

שאלת ההיתר לכהנים לנסוע ברכב נידונה כבר בתשובות הר צבי (יו"ד סי' רפ) ושם מביא הוראה בע"פ מהמהרי"ל דיסקין שהתיר רק אם יסדר נסר בולט מאחורי הרכב והכהן ישב ע"ג הנסר.

בחזו"א (יו"ד סי' ריא) אסר להדיא משום דנוקט כהשיטות שאוהל זרוק לא שמיה אוהל ואע"פ שנגרר בארץ. גם במ"ב בהל' עירובין (תטו), נוקט שההיתר של אוהל זרוק מועיל רק בבית הפרס שהוא דרבנן אך לא במקום שיש בו קברים ממש, והמ"ב לא מביא את סברת הצי"א לחלק בין אוהל זרוק הנגרר בארץ לזה שאינו נגרר.

אמנם כנגדם קיים היתרו של בעל הצי"א (בחי"ב סי' סב) שמאריך להוכיח דלהלכה מכונית כן חוצצת מפני הטומאה. לתשובה זו הוא מצרף (בסי' סג) תשובה של הגרשז"א שהסכים עמו באופן כללי, ע"ש.

הגר"ר דוד כהן משיבת 'עטרת ירושלים' סיפר (בשיחה בכ"א חשון תש"ע) שחברו נכנס להגרא"י ולדינברג ושאלו האם היתרו זה הוא הלכה למעשה ממש ואפשר לסמוך עליו, והוא השיב שבהחלט¹⁹.

19 השאלה היתה כשהתגוררו בחסיפין והיו צריכים לנסוע דרך טבריה וכמה כהנים נמנעו מלעבור בכביש הישן טבריה בית שאן בשל החשש שע"י בית העלמין העתיק של טבריה עובר הכביש ע"ג קברים. ע"ז השיב הצי"א שאפשר לסמוך לכתחילה על היתרו הלכה למעשה.

גם מרן הגר"א שפירא זצ"ל סמך על היתר זה הלכה למעשה וביקר בשכונתנו בשנת תשס"ג. בנו הג"ר יעקב שפירא (בשיחה טלפונית בח"י חשון תש"ע) אמר שאינו זוכר שמועה מפורשת בנידון אך כן יודע שאביו היה נוהג לנסוע בדרך יריחו ברכב תוך הקפדה שהחלונות יהיו סגורים²⁰.

גם הגר"מ אליהו סבר שמותר לנסוע ברכב שחלונותיו סגורים בכביש של הר הזיתים - כך העיד הרב מרדכי נגארי, רבה של מעלה אדומים (בתשובה בכתב אלי בחורף תשס"ו).

הוראות כלליות

השמועות שלהלן הן כלליות וחסר בהן מידה של ודאות ע"מ לסמוך עליהן לקולא או לחומרא. ומ"מ הואיל ושמענו אותן במפורש הן יכולות לשמש כאסמכתא.

מרן רה"י הגר"א שפירא זצ"ל: שכננו ר' משה כהן סיפר (בשיחה בי"ט חשון תש"ע) שלפני שעברו לשכונה (בשנת תשס"ג) התקשר לבית מרן הגר"א שפירא זצ"ל לשאול האם מותר לו ככהן להתגורר בשכונה. מי שענה לטלפון היה אפרים ששאל את הרב, שהשיב שאין שום בעיה עם הדרך לשכונה לא ברגל ולא ברכב. להוראה לא ניתן נימוק²¹.

הגר"ש גורן זצ"ל: ר' מוטל'ה אהרוני (בשיחה בכ"ט חשון תש"ע) סיפר שהיתה משפחה של כהנים שבנם היה אחרון הנקברים בהר הזיתים לפני תש"ח, ואחרי ששת הימים בקשו לפקוד את הקבר, והורה להם הגר"ש גורן שאין שום מניעה לנסוע בדרך יריחו. אך הוא הוסיף שאם רוצים להחמיר שילכו על המדרכה המזרחית.

הגר"מ אליהו שליט"א: ר' הלל הורוביץ (בשיחה טלפונית בכ"ה חשון תש"ע) סיפר שיש אצלו מכתב בו נשאל הגר"מ אליהו האם מותר לכהנים לנסוע בדרך יריחו והרב רשם בכתב ידו ע"ג המכתב 'כן'²².

20 אמנם אחיו של מרן רה"י זצ"ל הדיין הג"ר שמואל זצ"ל לא היה נוסע כלל לקבר הוריו בהר הזיתים, אך אמר הג"ר יעקב שאינה ראייה כי הוא היה מחמיר גדול בהרבה מצוות.

21 שאלתי הן את אפרים רוזנפלד (המשב"ק) והן את אפרים רודל (מנהל המטבח דאז) ושניהם אינם זוכרים שמועה מפורשת בנידון. כמו"כ שאלתי את בנו הג"ר יעקב שפירא וגם הוא אינו זוכר שמועה מפורשת של אביו בנידון. שאלתי גם את הג"ר איתן אייזמן (מקורבו של מרן) וגם הוא אינו זוכר הוראה מפורשת בנידון.

22 ר"ה הורוביץ לא זכר אם השאלה היתה דוקא על רכב או גם על הליכה רגלית. לע"ע הוא לא מוצא את המכתב לבדוק זאת.

הגר"ב ז'ולטי: ר' אלעזר גלבשטיין²³ מנהל ח"ק פרושים סיפר (בשיחה טלפונית בכ"ה חשון תש"ע) שאחרי מלחמת ששת הימים רבה של ירושלים הגר"ב ז'ולטי התיר לכהנים לעבור בדרך יריחו²⁴.

בד"ץ העדה החרדית: ר' אלעזר גלבשטיין מנהל ח"ק פרושים סיפר (בשיחה טלפונית בכ"ה חשון תש"ע) שיצאה הוראה כתובה מטעם בד"ץ העדה החרדית שאוסר מעבר של כהנים בדרך יריחו. גם המנחת יצחק בתשובתו בענין דרך יריחו (בח"י סי' קכג) הביא שכך הוורו הבד"ץ²⁵.

הרבנות הראשית: הגר"ד שמידל סיפר (בשיחה טלפונית בכ"ה חשון תש"ע) שמיד אחרי מלחמת ששת הימים הציבה הרבנות הראשית שלטים סמוך לדרך יריחו המורים שיש איסור לכהנים לעבור בו. ואולם כעבור זמן הורידו אותם לשם צביעה מחדש, ומאז הם לא נתלו שוב²⁶.

23 בנו של ר' מנדל זצ"ל מוותיקי ויקירי אנשי גחש"א בירושלים. בעת השיחה עם בנו ר' אלעזר הוא שכב על ערש דווי ולא היתה אפשרות לשוחח עמו. ר' אלעזר מסר שהוא קיבל מאביו את כל המידע אודות הר הזיתים.

24 ואולם גם כאן הוא אינו זוכר פרטים - האם התיר רק מעבר ברכב או גם ברגל.

25 כ"ז אינו מקור מידע חדש, שהרי כל המידע העובדתי שעליו נשענות הוראות הבד"ץ הוא מאנשי 'אתרא קדישא' וכפי שרואים בתשובה הנ"ל של המנח"י שמופנית להגר"ד שמידל ובתחילתה מביא את כל תיאור העובדות מפיו. וגם בתשובות אבן ישראל (ח"ז סי' מח) שהגרי"י פיישר נו"נ עם תשובת המנח"י הנ"ל - גם הוא מדבר על המידע שמסרו אנשי 'אתרא קדישא'.

כמו"כ, אחרי השיחה עם ר"מ אהרוני (ראה לעיל פרק א') חזרתי לר"א גלבשטיין ששלח אותי אליו, וספרתי לו על תוכן הדברים. הוא הופתע מאד ואמר שר"מ אהרוני הוא יהודי יר"ש שעדותו אמינה מאד, ולכן כדאי להביא אותו להעיד בפני בד"ץ העדה החרדית שבזמנו אסרו את המעבר לכהנים, ואולי ישנו את דעתם בעקבות כך.

26 הוא סיפר שהרה"ר הגר"י ניסים זצ"ל היה מעורב בעני"ז. ואולם כ"ז אינה ראייה ברורה - שאמנם מיד אחרי המלחמה ידעו שהכביש שהירדנים הרחיבו נסלל ע"ג קברים, אך שמא אדרבה לאחר שפרקו אותו התברר שמתחת לכביש הנוכחי כבר אין קברים ושוב לא היה מקום להציב את השלטים.

פרק ג

קריאתו של בעל הציץ אליעזר

בשו"ת ציץ אליעזר (י,מא במילואים) האריך הגרא"י ולדינברג לזעוק על חומרת הנסיעה בהר הזיתים גם למי שאינו כהן משום חילול הקברים הנמצאים מתחת לכביש שסללו הירדנים בזמן שהיה כבוש בידיהם. בין היתר הוא כותב שם:

‘והנה ברור הדבר שעל פי הדין **מחוייבים מיד לסגור את הכביש הזה** מתנועה, ולאחר מיכן יש להרסו ולפרקו ולחפור תחתיו במתינות...

דון מינה שבודאי מקומות של כל אלה אשר הכביש עליהם אסורים בהנאה **וישנו משום גזל גמור** בההשתמשות בו...

וזאת לדעת שגם אחרי שיפרקו את הכביש ויצליחו לציין את כל מקומות הקברים שמתחתיו, אפי' אם לאחר מיכן יוכלו להצביע על מסילה בצד (כפי שאמר לי מזה איש החברא קדישא) נקיה מקברים ועצמות מתים שיוכלו לעבוד דרך בה, בכל זאת **המסילה הזאת תוכל לשמש אך ורק לצרכי בית הקברות אבל בשום פנים לא יוכלו להקציעה ולקובעה לשם מעבר אל בתי המלון הסמוכים** שהקימו שם הצוררים וכדומה...

מובן **שלא יוכל להיות כל גורם מפריע** מלבצע הריסת הכביש כשאלת הפסד ממון וכדומה...

אי ההריסה ואי החזרת המצב לקדמותו **כמוה כשליחת יד ברצוננו בכבודם של אבותינו הגדולים** שמצאו מנוחתם בהר הקדוש הזה...

וכל ישראל מחוייבים בזה כי נוחי נפש כאלה מתי מצווה נינהו...

גם אחרי שיבוא המצב על תיקונו (דלפני כן הר"ז כטובל ושרץ בידו), יש להכריז בירושלים על יום תפילה (ואולי גם על יום תענית), **ולעלות אל הר הזיתים ברבבותינו לבקש מהם מחילה** וסליחה על כל הנעשה להם אפילו בידי הזרים אשר לכאורה אין אשמה עלינו...

בהא סלקינן ובהא נחתינן, **שמחוייבים עפ"י הדין** להרוס את הכביש וכל שטח אחר שריצפוהו ע"ג קברים ומקום בית הקברות ויהא בדבר הזה גם משום הסרת חילול שם שמים וחרפה בין העמים" וכו'.

לאור הדברים המבהילים²⁷, עולה התמיהה שלכאורה הצי"א סותר את עצמו, שהרי בחלק י"ב (סי' סג-ג) התיר לכהנים לנסוע ברכב בדרך יריחו, ואילו לפי מה שמסיק כאן בכל מקרה אסור להשתמש בכביש זה אפילו לישראלים משום קפנדריא? ודוחק לומר שחזר בו, דאיזו סיבה יש לו לחזור בו, ועוד דלכה"פ היה לו להזכיר בתשובתו השנייה את התשובה הראשונה שנכתבה כשש שנים קודם לכן²⁸ שבה אסר את המעבר לכולם? וגם דוחק לומר שבנסיעה ברכב אין משום קפנדריא, שהרי כל איסור קפנדריא הוא 'מפני כבודן של מתים' כדברי הש"ך (יו"ד שסח,א) ונסיעה מתמדת ברכב לשם מעבר ודאי שפוגעת בכבודם.

שני הכבישים

והנה התירוץ לשאלה זו פשוט: התשובה הראשונה בחלק י' אינה עוסקת כלל באותו כביש בו עוסקת התשובה בחלק י"ב²⁹. במבוא לספר 'כרם ציון השלם' שיצא לאור בשנת תשכ"ח, סוקר העורך הג"ר יצחק רוזינטל את פלאי 'הישועה הגדולה שזכינו מאת ה'... כאשר זיכנו ה' בנצחונות הנוספים הגדולים בהנחלת תבוסה לאויבים ובהרחבת גבולי הארץ' כלשונו. בין היתר הוא מדבר על ההשלכות של שחרור בית העלמין בהר הזיתים, והוא מספר שכשנתגלה החורבן שעשו שם הירדנים, הוקם ועד רבנים לטיפול בענין וכך הוא כותב: 'פנינו אל הגרא"י וולדנברג שליט"א והצענו לפניו ליכנס בעובי הקורה ולפרסם דעת-תורה על ההשתמשות בכביש, והוא נענה בלבו הער והחם למבוקשנו, ועלינו אל הר-הזיתים לבחון ולראות בפרוטרוט מכל הנעשה שם וכדת מה לעשות, ומיד לאחר מכן פירסם מאמר תורני ממצה ומחריד שהועתק אחר כך בירחונים ובעתוני חוץ ובכמה לשונות אשר זעזע את אמות הסיפים להבאת מפנה להריסת הכביש ותיקון המצבות והקברים'. דברי הר"י רוזנטל מהווים למעשה מבוא למאמר מורחב של הצי"א, שהוא למעשה

27 את צערי אזכיר, שלתשובתו זו של הצי"א בח"י נתוודעתי בשנת תשס"ד, זמן קצר לאחר שעברנו ל"מעלה הזיתים". לנוכח חומרת מסקנתו השתוממתי מאד על סמך מה אנו יכולים לנסוע בכביש זה מידי יום ביומו. כיוון שהיה זה עוד בחיי חיותו, העליתי את מבוכתי ע"ג הכתב ע"מ לשלוח לו. ואולם מניעות ועיכובים וכן הידיעה כי הגאון זצ"ל אינו בקו הבריאות ואינו משיב לכל הפונים, גרמו לי להתמהמה ולא לנסות לכה"פ לפנות אליו פנים אל פנים. וכעבור ג' שנים בר"ח מר-חשון תשס"ז נגנז ארון האלוקים ועמו התקוה לזכות לתשובה מפי המקור הנאמן וחבל על דאבדין.

28 חלק י' יצא בשנת תשל"ל וחלק י"ב יצא בשנת תשל"ו.

29 זה כמה שנים שהמקור היחיד להנחה זו היתה שורה של דיוקים בלשונו של הצי"א שהוכיחו זאת. ואולם אחרי שהתגלה המאמר המקורי המובא בסמוך שוב איננו צריכים לכל אלו ועל כן הם לא הובאו כאן.

המאמר שעליו מתבססת התשובה המתומצת בחלק י'³⁰. בהמשך דבריו מביא הר"י רזנטל תיאור של הכביש אליו התיחס הגרא"י ולדינברג במאמרו וכך הוא כותב: 'ויהי כי עלינו אל ההר חשכו עינינו למראה הרס הקברים והמצבות, המחזה היה מבהיל ביותר ועלה על כל המשוער, ובמיוחד נשארנו עומדים המומים למראה הכביש הארוך במעלה ההר המתפתל כנחש עקלתון (מלך בני עמון) שסללו האויבים על גבי הקברים והמצבות ועל גביהם החצץ והזפת, אמרנו לנפשנו: אוי לעינים שכך ראות, ולא עת לחשות, ויש לפעול בכל מדת היכולת לסגירתו המידית של הכביש'.

הא חזינו שהכביש מתואר ככביש מפותל כנחש עקלתון - מה שודאי לא נכון לגבי דרך יריחו שהיא דרך ישרה. ואולם בתצלום האוויר משנת תשכ"ז³¹ מבחינים בכביש מפותל שעולה מדרך יריחו מזרחה (מס' 1 במפה) כשהוא מקיף את ההר עד שמגיע למלון שבראשו (מס' 10 במפה).

היחס בין שתי התשובות

נמצא ששתי התשובות של הצי"א דברו כל אחת על כביש אחר ולכן אין סתירה ביניהן. ואולם נותרה שאלה חשובה; כיוון שהנסיעה ע"ג קברים חמורה כ"כ בעיניו של הצי"א כפי שרואים בחלק י', וכיוון שההנחה בחלק י"ב היא שיש קברים מתחת לדרך יריחו, מדוע בתשובה הנוקבת בחלק י' לא עורר ג"כ רעש לגבי כביש זה שיהיה אסור במעבר גם לישראלים משום קפנדריא?³² והנה לצערנו לא זכינו לשאול את פי הגרא"י ולדינברג עצמו³³, אך מתוך בירור של מה

30 למעשה התשובה בצי"א ח"י היא תמצית של מאמר מורחב יותר. בכרם ציון מובא המאמר המקורי ויש בו תוספות חשובות - ראה לקמן. כפי שמציין הגרא"י רזנטל המאמר התפרסם בירחונים שונים, אחד מהם הוא בירחון 'הפרדס' (שנה מ"ב חוברת ד'. טבת תשכ"ח) - שם ג"כ התפרסמה המהדורה המורחבת.

31 שהארי ר' מוט"ה אהרני שיחי', צלם אוויר מומחה. את הצילום עשה בעצמו מיד אחרי מלחמת ששת הימים
32 שאלה נוספת יש לשאול - מדוע בתשובתו בחי"ב לגבי כהנים לא מעיר מצד הבעיה הכללית של קפנדריא ולא מציון לכה"פ לתשובתו הקודמת בח"י שעוסקת בענ"ז?

ו"ל שכיוון שהם שני נידונים שונים - טומאת כהנים ואיסור קפנדריא, והואיל ובחי"ב נשאל הצי"א ע"י השואל רק מצד הנידון של טומאת כהנים (כפי שרואים מדברי הפתיחה שלו שהשואל אף צירף לשאלתו מו"מ מדיליה), והואיל וקיימת היכי תמציי שהשאלה תהיה נוגעת רק לטומאת כהנים ולא לדיני קפנדריא (כגון כהן שרוצה לפקוד את קברי יקיריו וצריך לעבור בכביש זה ע"מ להגיע סמוך לקברם) לכן בתשובתו נשאר הצי"א נאמן לשואל ועסק רק בשאלה זו. זאת ועוד, איסור טומאת כהנים הוא איסור תורה וחמור יותר מהאיסור מדבריהם של קפנדריא, ונהי דלענין קפנדריא בשעת צורך אולי יש להקל, מ"מ אם קיים איסור טומאה לכהנים א"א להקל. לכן דן הצי"א רק מצד האיסור החמור.

33 גם לתלמידים שלו לא הצלחנו להגיע. וגם בנו היחיד תלמידו ר' שמחה בונם נפטר עוד בימיו. וגם הגרא"ד שמידל והר"א קימלמן לא ידעו לתת הסבר לכך.

שנעשה בהר הזיתים אחרי מלחמת ששת הימים ניתן אולי להציע את ההסבר הבא. אחרי השחרור של הר הזיתים בתשכ"ז התגלו מלוא מימדי ההרס שזרעו הירדנים בבית העלמין במשך י"ט שנות שלטונם.

בתמוז תשכ"ז מינה שר הדתות ר"ז ורהפטיג ועדה רשמית לחקור את ההרס ובתשרי תשכ"ח פרסמה הוועדה את דוח הסיכום שלה (ראה לעיל פרק א'). בחוברת זו יש פירוט נרחב ומצמרר של ההרס כולל תמונות ומפות.

בחוברת מתואר שמלבד השימוש המסיבי שעשו הירדנים באבני המצבות לשם ריצוף בתייהם הם גם הרסו חלקות שלמות למטרות שונות. בלטו שלושה מקרים:

1. הרחבת דרך יריחו לכיוון מערב ע"ג שש שורות קברים (כמעט פי שנים מהקודם)
2. הפיכת החלקה שמצפון מערב לכביש זה (מס' 7 במפה) למגרש חניה גדול הכולל גם תחנת דלק (!)
3. סלילת כביש חדש ע"ג מאות קברים המחבר את דרך יריחו למלון 'אינטרקונטיננטל'.

אחרי המלחמה, היה ברור שאת בית העלמין צריך לשקם, אך חששו 'לקבוע עובדות בשטח' ולהרגיז את הירדנים³⁴. כמו"כ החלו להשמע קולות³⁵ שאולי כדאי להשאיר לפחות את הכביש החדש כי הוא מועיל לתיירות. הר"י רוזנטל (שם) רומז לקולות הללו, וכך הוא כותב:

'ויש לפעול בכל מדת היכולת לסגירתו המידית של הכביש לתנועה ופירוקו, התחלנו לתבוע עלבונם מהגורמים הראשיים, יסדנו "ועד רבנים מאוחד" ושתפנו פעולה עם כל הפעילים וראשי הח"ק, התרענו כלפי אותם הרובים... שרצו לרפות ידי העושים ולהשלות כי לא כצעקתה... ונציין לשבח את כבוד הרב הראשי לארץ ישראל הגאון הגדול איסר יהודה אונטרמאן שליט"א שהעמיד את אישיותו הגדולה לעבודה הקדושה'.

איננו יודעים מי הם 'אותם הרובים', אך רואים שלא לכולם היה פשוט שצריך לשקם את ההרס. למטרה זו באה זעקתו הגדולה של הגרא"י ולדינברג כפי שממשיך הר"י רוזנטל - שעיקרה היתה לעורר את הרשויות לסגור את הכביש החדש. לגבי שני הנזקים הנוספים (מגרש החניה והרחבת דרך יריחו) - לא היה צורך בקריאה כזו כי באמת הם נהרסו די מהר מיד אחרי המלחמה.

34 כך סיפר ר' יעקב קופלוביץ, מנהל אגף הקבורה במשרד הדתות באותה תקופה, בשיחה טלפונית בכ"ב חשוון תש"ע.

35 אינני זוכר ממי שמעתי זאת, אך אחד מעשרות האנשים עמם שוחחתי בנושא, סיפר על כך.

אמנם גם אחרי פירוק הנתיב הנוסף שסללו הירדנים לדרך יריחו, המשיכו החששות שנמצאים קברים גם מתחת לנתיב שנותר. לחששות אלו היתה הצדקה כי לשם הרחבת הכביש מערבה גילחו הירדנים את החלקות שממזרח לכביש ופגעו בהרבה קברים שהיו שם.

ואולם, הואיל וסו"ס הרשויות כן פרקו את כל הנתיב הנוסף, והואיל והיה ידוע שתמיד עברה שם דרך המלך ליריחו, והספקות לגבי המצאות קברים בה לא החלו רק אחרי תשכ"ז³⁶, היה חשש שמאבק גם לגבי הנתיב שנותר יהיה בבחינת 'דבר שאינו נשמע', ובפרט שמאבק כזה היה מחליש את המאבק על הכביש המוביל למלון שבו כאמור היתה סכנה יותר מוחשית שהכביש יושאר, לכן העדיפו להתמקד רק במאבק זה.

ואולם סו"ס מבחינה הלכתית - בחי"ב כשנשאל הצי"א לגבי מעבר כהנים - הוא מתיחס לכביש כאילו יש מתחתיו קברים, למרות שבסוף תשובתו (בס"ק יא) הוא רומז שאין ודאות גמורה לדבר:

'ולא אמנע מלהזכיר לבסוף גם זאת, דכפי שאני מבין לא ברור עדיין בהחלט שהמעבר בנידון שאלתו דמר הוא דרך קברים של יהודים, דהכל מבוסס על השערות לקביעת מקום השטח הזה כהמשך לבית הקברות היהודי הסמוך, ואם ככה, הרי לפי האמור הוא ספק בטומאה דרבנן... וכל זה הוספנו רק לרווחא דמילתא'³⁷.

ואכן, נראה שזעקתו הגדולה והמרה של הגרא"י ולדינברג פעלה ומכחה הרסו את הכביש. כך משמע מהערת הר"י רוזנטל שם (בעמ' 11) בענין דרישת הצי"א להביא לקבורה את הרוגי בתי מחסה בעיר העתיקה³⁸, וכך הוא כותב:

'אכן גם את הדבר הזה שבוקש נתמלא, וקברו אותם בכבוד בקבר אחים במעלה הר הזיתים (המערכת).'

36 כפי שהביא הצי"א עצמו (בחי"ב) שכבר הגרצ"פ (בשו"ת הר צבי יו"ד ס' רפ) הסתפק בשאלה זו, והלא הגרצ"פ נלב"ע בשנת תשכ"א, לפני מלחמת ששת הימים.

37 הערה: מ"מ אין לתלות שהיתרו של הצי"א לנסוע ברכב הוא רק משום שאין ודאות לקברים, וזאת משתי סיבות: א. הוא בעצמו מדגיש: 'וכל זה הוספנו רק לרווחא דמילתא', ב. ראה לעיל בפרק ב' שהבאנו בשם הג"ר דוד כהן (מישיבת 'עטרת ירושלים') שחבירו שאל את הצי"א אישית בעני"ז.

38 כאמור, המאמר המקורי של הצי"א היה מורחב יותר ובין היתר התייחס גם להרוגי בתי מחסה שנקברו בתוככי החומות וקבריהם חולל, והוא דרש שיובאו לקבורה במעלה הר הזיתים. אגב, דרישה זו מובאת בסוגריים - מה שמהווה אסמכתא נוספת להנחה שהגרא"י ולדינברג לא רצה להרבות בדרישות כדי לא להחליש את המאבק. לכן, למרות שהדרישה הזו זועקת לשמים הוא מביא אותה רק בסוגריים.

ממה שאמר 'גם' משמע שגם סגירת הכביש באה כתוצאה מהרעש שעשה הצי"א.

ואמנם יש לציין שגם במסקנות הועדה של משרד הדתות (בעמ' 29 סעיף ב3) יש המלצה חד משמעית בנידון:

'הוא הדין ביחס לכבישים ובמיוחד הכביש למלון "אינטרקונטיננטל" שתחתיו טמונים מאות קברים מחוללים, יש לסגור כביש זה מיד ולגשת בזהירות לעבודת חשיפת הקברים שמתחתיו'.

ועל כגון דא כבר אמרו חכמים (סוטה מ.) 'מיני ומניה יתקלס עילאה'!

אשר זעליג רייס
כגן 8 פעיה"ק ירושלם ת"ו

בס"ד ד' אייר התש"ע

חשש טומאת כהנים בדרך יריחו שבהר הזיתים

כבוד האברך היקר
הרב רפאל שנוור נ"י

הנני מתנצל על איחור תשובתי.

בדבר השאלה שנתבקשתי ע"י תושבי השכונה ורבניה לענות עליה, האם מותר לכהנים המתגוררים בשכונת "מעלה הזיתים" להגיע לשכונה ולצאת ממנה ב"דרך יריחו" שמשני צידיה פרוס בית העלמין שעל הר הזיתים, ושאלה זו נוגעת בין לנוסעים ברכב על הכביש ובין להולכי הרגל המשתמשים במדרכה. כבודו צירף לשאלה סקירה על המצב המציאותי בשטח זה. סקירה זו כוללת עדויות שונות של מומחים ויודעי דבר אשר לדעת מקצתם ישנם קברים תחת הכביש והמדרכה, ולדעת מקצתם אין שם קברים. הנני לבאר בקצרה את הנלענ"ד ע"פ הסקירה הנ"ל ולאור התרשמותי לאחר שסיירתי במקום.

מתוך העדויות שהביא כבודו במכתבו ומתוך מה שנאמר לי בביקור במקום, עולות כמה עובדות שיש בהן כדי להקל בשאלת ההליכה בדרך הנ"ל: הרב אהרוני מעיד שהגיע בחפירתו לשורה האחרונה של החלקה הספרדית הממוקמת ממערב לכביש וממנה כמטר מזרחה לא מצא יותר קברים. לדעתו ברור שאין קברים מתחת לכביש הנוכחי. הרב קופלוביץ העיד שהגר"ד מינצברג צעד אתו אישית על המדרכה שלמזרח הכביש והעיד שבמקום זה ודאי שאין קברים. מלבד שתי עדויות אלה ישנה עובדה נוספת שיש בה השלכה לקולא. מתחת למדרכה המזרחית ולכל אורכה יש תעלה של קווי טלפון, תעלה זו גובהה כגובה אדם ואף אם יש

תחתיה קברים או עצמות חוצצת היא מפני הטומאה כיון שיש בה טפי מפותח טפת. שתי הנקודות האחרונות יש בהן כדי להשליך על היתר לכהנים ללכת ע"ג המדרכה המזרחית אך אין להן קשר לכביש ולמדרכה המערבית. עדותו של הרב אהרונ יי ש בה כדי להתיר את המעבר גם על המדרכה המערבית ועל הכביש הסמוך לה. לעומת אלה ישנו דו"ח שנכתב בשנת תשכ"ח ע"י ועדה רשמית בראשות עו"ד גלס. בדו"ח זה נכתב שהירדנים הרחיבו כביש זה לתוך החלקה הספרדית וגרמו להרס גדול בבית הקברות. לשון הדו"ח הוא:

"חלקה זו נפגעה ביותר ע"י סלילת הכביש החדש מירושלים ליריחו. כביש זה שהוא דו מסלולי, רחב כמעט פי שניים מהכביש הישן שהוביל ליריחו. הרחבה זו גרמה לכך שבצידו המזרחי של הכביש עד לסוף הגבול החלקה 'הגורג'ית' נהרסו גדרות בית העלמין והכביש חצוב בתוך קברים תוך כדי חשיפתם, ואילו בצד המערבי הוטל העפר שהוצא מהכביש ושבנו מעורבבים שברי מצבות ועצמות נפטרים אל צידי הדרך ונכבש שם תוך כדי יצירת סוללה הנמשכת לאורך של כ-50 מטרים".

לא נתברר מתוך הסקירה הנ"ל מהו היחס המדויק בין התוואי של דרך יריחו הנוכחית לבין תוואי הכביש בזמן השלטון הירדני. מדברי הר"א קימלמן (בסוף עמוד 2) משמע שחלקו המערבי של הכביש הנוכחי עובר על דרך יריחו הישנה שהיתה נקיה מקברים, גם נקודה זו לא נתבררה בודאות.

בעדותו של הגר"ד שמידל לא נאמרו דברים ברורים הקובעים שאכן ידוע על קברים מתחת לקטע הכביש או המדרכה הנידונים, מלבד העובדה ש**במהמשך** הכביש מעבר לשכונה החדשה, בכביש הפונה לאבו דיס ובחלקה שמול בנין המשטרה נמצאו קברים. הגר"ד שמידל אמנם **מעריך** שיש קברים גם בנתיב המזרחי של חלקו הצפוני של הכביש הנוכחי, אך אין בדבריו עדות על ידיעה שאכן כך הם פני הדברים. עדותו של הגר"ד שמידל נזכרה כבר במנחת יצחק ח"י סי' קכ"ג ובאבן ישראל ח"ז סי' מ"ח.

מ"מ נראה מתוך הדו"ח הנ"ל שבודאי אין כאן אלא ספק בלבד אם כעת ישנם קברים תחת הכביש, ולענ"ד אין כאן אפילו דין של בית הפרס. דכל דין בית הפרס אינו אלא במקום שנחרש בו קבר או במקום שאבד בו קבר או בשדה בוכין (עיין אהלות פי"ח משניות ב - ד), אבל בני"ד דהוי ספק אם בכלל יש כאן קברים ועצמות לכאורה הוי ככל ספק טומאה ברה"ר שטהור דדין טומאת בית הפרס גזירה היא ובמקום שלא גזרו חזרו לעיקר דין ספק טומאה ברה"ר, ונבאר הדברים.

א

הנה שני דינים יש בדין בית הפרס, שדה שנחרש בה קבר ושדה שאבד בה קבר,

וחלוקים הם ביסודם ובפרטי דיניהם.

שדה שנחרש בה קבר אינה מטמאת באהל אלא במגע ובמשא כמבואר באהלות פ"ח משנה ב', ולפיכך כתב הרמב"ם בפ"י מטומאת מת הי"א ע"פ משנה ו' שם "המהלך בבית הפרס על גבי אבנים שאין מתנדנדין תחת רגלי אדם בשעה שמהלך עליהן... הרי זה טהור, אבל אם הלך ע"ג אבנים שמזדעזעין בשעת הילוך אע"פ שנשמר ולא נתנדנד הרי זה טמא כמי שהלך על העפר עצמו". דשדה שנחרש בה קבר אינה מטמאת אלא במגע או בהיסט ובמשא, ולא באהל, דתלין שודאי לא נשאר מן המת כדי טומאת אהל אלא עצם כשעורה בלבד כמבואר שם בה"א, משא"כ שדה שאבד בה קבר מטמאת באהל דגזרו חכמים לחשוש שמא מאהיל הוא על המת כמבואר בפ"ח ה"א.

והנה בטעם הדבר שטומאת בית הפרס אינה אלא מדרבנן מצינו בדברי התוס' שני סגנונות שונים. בתוס' בכתובות כ"ח ע"ב מבואר דמה"ת אין טומאה בבית הפרס כיון דהוי ספק טומאה ברה"ר דטהור. ורבים תמהו בדבריהם מהמבואר להדיא באהלות פ"ד משנה ה' דבית הפרס טהור מה"ת אף ברשות היחיד, הרי דאין זה משום דהוי ספק טומאה ברה"ר. ועיין בהגהות הרש"ש בכתובות שם ובמשנה ראשונה אהלות ר"פ י"ז מש"כ בזה.

אבל במו"ק דף ה' ע"ב כתבו התוס' בסגנון אחר "דמסתמא ליכא למימר שהגיעה המחרשה עד המת וליכא לאחזוקי מקום טהור בטמא מספק אלא חכמים החמירו משום חומרא דטהרות", ומכאן משמע שמדאורייתא אפילו ספק טומאה אין כאן.

והנראה בישוב דברי התוס' בכתובות, וגם ביישוב דבריהם שלא יסתרו אלה את אלה, דהתוס' בכתובות לא באו אלא לבאר מדוע אין שדה שאבד בה קבר טמאה מה"ת, ולא התייחסו כלל לשדה שנחרש בה קבר, והתוס' במו"ק דנו רק לגבי שדה **שנחרש** בה קבר כמבואר בעצם דבריהם, ולא התייחסו לשדה שאבד בה קבר.

ונמצא לפ"ז דאכן ברה"י שדה שאבד בה קבר טמאה מה"ת וככל ספק טומאה ברה"י, וכ"כ הר"ש בפרק י"ח מאהלות מ"ג ז"ל "ומסתברא דשדה שאבד בו ברה"י דאורייתא ... והא דאמרינן בכל דוכתא דבית הפרס דרבנן היינו בנחרש ואבד נמי ברה"ר דרבנן".

והנה ני"ד הוי כשדה שנחרש בה קבר, דהלא בעבודות העפר להכנת תשתית לכביש ולמדרכות מבצעים עבודות חפירה ומפנים את העפר בעזרת כלים הנדסיים (ואף שלא ראינו בעינינו להדיא שנחרש כל המקום, לא גרע מהא דמו"ק ה' ע"ב דמצא שדה מצויינת ויש בה אילנות בידוע שנחרש בה קבר, ופרש"י דכיון דחזינן שיש בה אילנות ודאי נחרשה השדה לצרכם, וה"נ מדחזינן שישנו כביש סלול חזקה שודאי

נחרש המקום בעבודות התשתית, וז"פ), אלא שמשום כך ליכא למיחש כלל, דכבר הבאנו את דברי הרמב"ם דאם מהלך ע"ג אבנים שאינן מתנדדות אין כל חשש, טומאה בשדה שנחרש בה קבר, וא"כ אין כל חשש בהליכה ע"ג הכביש והמדרכה, אלא שיש לדון האם שייך כאן גם דין שדה שאבד בה קבר.

ונראה ברור דכל דין שדה שאבד בה קבר אינו אלא כשידוע שיש קבר שאבד בשדה זו אך לא ידוע מקומו, אבל בני"ד שאין אנו יודעים כלל אם יש קברים מתחת למדרכה או לכביש, אין כאן דין שדה שאבד בה קבר והוי ככל ספק טומאה ברה"ר, שספקו טהור. ואף שבהמשך הכביש לכוון דרום מול מבנה המשטרה נמצאו קברים כעדויות של הג"ר דוד שמידל שליט"א, לא מחזיקין טומאה ממקום למקום כמבואר בנדה ד' ע"א, ואף שלדעת רבי יוחנן שם מחזיקין טומאה ממקום למקום אין זה אלא ספק טומאה כמבואר שם.

וידעתי שיש לחלק בפשטות בין ני"ד לסוגית הגמ' שם דשם מדובר בשרץ שנמצא בזוית זו ודנים האם לחשוש לטומאתו גם בזוית אחרת, משא"כ בני"ד שאין כאן אלא אומדנא דכיון שמצינו קברים תחת הכביש בחלק זה שמא יש לחשוש גם לחלק האחר. אך באמת נראה דאדרבא הכא עדיף טפי דאין להחזיק טומאה מכאן לשם, דכיון דטומאה אחריתי היא יש לדון על כל מקום באשר הוא ואם נמצאו קברים במקום אחד אין כל הכרח שישנם קברים גם במקום אחר. ועוד נראה דאין להשליך כלל ממה שנמצאו קברים במעלה הכביש על חלק הכביש הנידון, כיון שהתוואי הטופוגרפי בשני המקומות שונה. המקום בו נמצאו הקברים מול מבנה המשטרה הוא שטח מישורי יותר וכפי הנראה לא היה צורך לחצוב בו לעומק כדי לסלול את הכביש ועל כן נסלל שם הכביש ע"ג קברים, אבל חלק הכביש שאנו דנים עליו עובר במעלה ההר התלול ובהכרח חצבו בהר חציבה משמעותית כדי ליצור תוואי ישר לכביש, ולאורך הכביש מצד מזרח אכן רואים אנו להדיא במקומות מסויימים שהגיעו ממש לסלע היסוד והחציבה בו היא בגובה רב, וגם לכוון מערב המשיך הסלע לפני החציבה, ועל כן יש מקום לתלות שגם תחת הכביש עצמו לכוון מערב לא נשארו קברים וכך מסתבר טפי.

סו"ד נראה דכיון שאין ידיעה ברורה שנשארו קברים מתחת למדרכה המזרחית אין כאן דין בית הפרס אלא דין ספק טומאה ברה"ר.

וראיה לדברינו מהמבואר במשנה באהלות פי"ז מ"ב דשדה שאבד בה קבר ושוב נחרשה אין בה טומאת בית הפרס, ונחלקו הראשונים בטעם הלכה זו. הר"ש כתב דאין כאן טומאה משום דהוי ספק ספקא, ספק אם בכלל נחרש מקום הקבר (ולשיטתו מיירי שלא חרש את כל השדה אלא חלקו בלבד ודנים אנו על החלק שנחרש בלבד וכפי

שכתב הר"ש להדיא בסוף משנה ב'), ואף אם אכן נחרש ספק אם נתפזרו העצמות. אך הרמב"ם בפ"י ה"ד כתב טעם אחר, "שלא גזרו טומאה אלא על שדה שנחרש בה קבר ודאי... שכל אלו דבר שאינו מצוי הוא ולא גזרו אלא בקבר שנחרש שהוא דבר מצוי", עי"ש. ולשיטתו נראה פשוט דמיירי בנחרשה השדה כולה, ואין כאן ספק ספקא, ומ"מ לא גזרו במה שאינו מצוי דין שדה שנחרש בה קבר.

ולכאורה תמוה דאכתי יטמא משום שדה שאבד בה קבר, כיון שידוע שאבד קבר בשדה זו. וע"כ צ"ל דכיון שנחרש השדה כולו או חלקו, ואפשר שהמת נחרש ואין בו יותר כדי לטמא באהל, שוב אין כאן דין שדה שאבד בה קבר אלא דין ספק טומאה ברה"ר, דאין דין בית הפרס דשדה שאבד בה קבר אלא באבד בשדה קבר ידוע ודאי.

ונראה להביא עוד ראיה לדברינו גם מהסוגיא במו"ק ה' ע"ב, דמבואר שם בגמ' שמציינין רק שדה שאבד בה קבר ומטמאה באהל, אבל שדה שנחרש בה קבר אין מציינין. ותמהים חז"ל וכי שדה שנחרש בה קבר אין מציינין "והא תניא מצא שדה מצויינת ואין ידוע מה טיבה, יש בה אילנות בידוע שנחרש בה קבר, אין בה אילנות בידוע שאבד בה קבר" אלמא גם שדה שנחרש בה קבר מציינין. ותירץ רב פפא "כי תניא ההיא בשדה שאבד בה קבר דצינוה. יש בה אילנות בידוע שנחרש בה קבר, אין בה אילנות בידוע שאבד בה קבר", ופירש רש"י דלעולם איירי הברייתא בשדה שמתחילה אבד בה קבר וצינוה, אלא שכיון שיש בה אילנות בידוע גם שנחרש בה קבר לאחר מכן שהרי ודאי נחרשה השדה לצורך האילנות, אבל אם אין בה אילנות היא נשאת בחזקת שדה שאבד בה קבר בלבד ולא נחרשה. והנפק"מ בזה היא כמו שכתב רש"י שם (ד"ה יש בה) שבשדה שיש אילנות יכול הוא להלך ואינה מטמאה באהל. ומבואר מכאן להדיא ששדה שאבד בה קבר ואח"כ נחרשה אין לדון בה כלל דין טומאת אהל (ועי"ש גם בתוד"ה יש בה שפירשו דברי הגמ' באופן שונה קצת אך אין בזה נפק"מ לענינו וגם לדרכם ראייתנו בתוקפה עומדת).

ולכאורה יש להקשות על דברי רב פפא הלא מבואר להדיא בפ"ז מאהלות מ"ג ששדה שאבד בה קבר ונחרשה אינה נעשית בית הפרס וא"כ מדוע הכא נעשית בית הפרס. ומצאתי שכבר הקשה כן הקדן אורה, ובישוב הדברים כתב וז"ל "ויש לומר כמו שכתב הר"ש ז"ל בפרק י"ז מ"ב מאהלות לחלק בין היכא דלא חרש אלא חצי השדה דאיכא ס"ס, ובין היכא דחרש כל השדה דודאי חרש במקום הקבר", ולדבריו איירי הכא שחרש כל השדה, וא"כ מוכח שאפילו אם חרש כל השדה שאז עדין יש לשדה זו דין בית הפרס משום נחרשה לדעת הר"ש, מ"מ בטל ממנה דין שדה שאבד בה קבר ואינה מטמאה באהל וכמו שביארנו לעיל.

אמנם לא אמנע מלהביא מש"כ התוס' רי"ד בביאור דברי רב פפא שפירש "כי תניא

ההיא בשדה שאבד בו קבר וציינו אותה מפני הקבר שאבד בה, אם יש בה אילנות בידוע שאותו הקבר שאבד בה **נמצא** ונחרש כשהיו חורשין אותה לזרעה שהרי שדה שאבד בה קבר נזרעת כל זרע וכשהיו חורשין אותה נכשלה המחרישה באותו הקבר ופיזרה כל העצמות בשדה ונטהרה מטומאת אהל וחזרה להיות שדה שנחרש בה קבר". ולדבריו מיושבת קושית הקר"א הנ"ל, שהרי לא איירי הכא בגונא דהמשנה באהלות כיון שהקבר שאבד נמצא לאחר מכן בזמן שחרשו את השדה, וממילא גם תו ליכא ראייה מכאן לענין טומאת אהל בשדה שאבד בה קבר ונחרשה. אבל ממשמעות פשט דברי רש"י ומסתימת הראשונים נראה דאיירי אפי' במקום שלא נמצא הקבר בשעת החרישה, עי"ש ודו"ק.

ואף אם נדון בני"ד דין שדה שאבד בה קבר, הלא מבואר במשנה דשדה שאבד בה קבר ונחרשה שוב אין בה דין בית הפרס ובני"ד הוי כנחרש כמבואר לעיל. אך באמת אין זה נכון, דלא התירו אלא בשדה שאבד בה קבר ונחרשה, לר"ש משום ס"ס ולרמב"ם משום דהוי דבר שאינו מצוי, אבל בני"ד ברור מכל העדויות שלפחות בצד המזרחי של הכביש היו כאן קברים רבים והרסו חלק מבית הקברות, וא"כ דינו ככל שדה שנחרש בה קבר, דספק ספקא אין כאן כיון שודאי נחרשו הקברים, ואף לשיטת הרמב"ם דבר מצוי הוא שביה"ק נחרש, ועל כן אין הלכה זו ענין לני"ד. אך מ"מ נתבאר דבני"ד אין אנו דנים כלל מדין נחרש בה קבר, אלא מדין אבד בה קבר, ולענ"ד בני"ד אין כאן אבד בה קבר אלא ספק טומאה ברה"ר כמבואר.

ב

וכיון שספק טומאה ברה"ר טהור, נראה דרשאים כהנים לנסוע ואף ללכת רגלית בדרך זו בין מן הצד המערבי (שלפי כל העדויות אין בו חשש קברים) ובין מן העבר המזרחי. ואף שידעתי שיש מן האחרונים שחידשו דאף דספק טומאה ברה"ר טהור, אסור לכהן ליכנס לספק זה, דלגביו יש כאן ספקא דאיסורא דספק איסור תורה לחומרא ולא רק ספק טומאה, וכבר העיר בזה המנחת חינוך במצוה רס"ג ס"ק ל"ד אלא שהסיק להקל. ונגדו עומדים שני גאוני וילנא, האחיעזר (ח"ג סימן ס"ה אות ו') והמרחשת (ח"א סימן ב' אות ג' ס"ק י"ז בהג"ה) שנטו להחמיר בזה, האחיעזר נקט דלגבי טומאת כהנים הוי ככל ספק איסור, והמרחשת חידש דאף שאינו עובר על "לא יטמא" מ"מ עובר על "לא יבא" עי"ש. ועיין עוד בצ"ח ברכות י"ט ע"ב שכתב דלגבי טומאת כהנים הוי ככל ספק איסור עי"ש.

אך לדידי נראה שאין להחמיר, דלכאורה מבואר להדיא בגמ' (עירובין מ"ז ע"א וע"ז י"ג ע"א), ברמב"ם (אבל פ"ג הי"ד) ובשו"ע (יו"ד סימן שע"ב ס"א) דמותר

לכהן ליכנס לספק טומאה ברה"ר, דהלא בכל המקורות הנ"ל מבואר שהתירו לכהן ליכנס לבית הפרס ללמוד תורה ולישא אשה משום דטומאת בית הפרס מדרבנן היא. הרי לן להדיא דמן התורה מותר לו לכהן ליכנס לספק טומאה ברה"ר ואין עליו אלא טומאת בית הפרס דרבנן.

אמנם ראייה זו נכונה לכאורה רק לדעת התוספות בכתובות כ"ח ע"ב (ד"ה בית הפרס) שנקטו דטעמא דבית הפרס אינו מטמא אלא מדרבנן משום דהוי ספק טומאה ברה"ר שטהור מעיקר הדין, אך לדברי התוס' במועד קטן ה' ע"ב (ד"ה מנפח) שכתבו שהטעם שמדאורייתא בית הפרס טהור היינו משום שמסתמא ליכא למימר שהגיעה המחרשה עד המת ואין כאן ספק גמור מהתורה, שוב אין ראייה שמותר לכהן ליכנס לכתחילה למקום ספק טומאה גמור ברה"ר.

אך באמת כבר כתבתי לעיל (אות א') דנראה שאין כאן מחלוקת כלל אלא דדברי התוספות בשני המקומות משלימים זא"ז. דהנה יש להקשות על מה שכתבו התוספות במו"ק דבית הפרס טהור מדאורייתא משום שמסתמא לא הגיעה המחרשה עד המת, דבזה אכן מובן מדוע שדה שנחרש בה קבר טהור מדאורייתא, אך אין זה מסביר מדוע גם שדה שאבד בה קבר טהור מדאורייתא. וגם מה שבארו בכתובות שבית הפרס טהור מדאורייתא משום דהוי ספק טומאה ברה"ר קשה, דהא מבואר להדיא במשנה במסכת טהרות פ"ד מ"ה דאף ברה"י הקלו בספק בית הפרס, ולדבריהם לכאורה אין פשר להלכה זו, וכבר תמהו האחרונים בזה כמבואר לעיל.

ומשו"ה נראה דדברי התוספות במו"ק מתייחסים לשדה שנחרש בה קבר בלבד, ואילו דבריהם במסכת כתובות מתייחסים לשדה שאבד בה קבר. ואף שתחילת דבריהם מיירי בשדה שנחרש בה קבר צריך לדחוק דסו"ד מיירי באבד בה קבר. וכן כתב הר"ש במסכת טהרות שם וז"ל "על ספק בית הפרס. כגון תרומה שנכנסה לבית הפרס דהוא שדה שאבד בו קבר והיינו ספק דלא ידעינן אם האהילה על הקבר. ומיהו קשה למ"ד ברה"י תולין, לפיכך נראה דאיירי בשדה שנחרש בה קבר דהוא ודאי מדרבנן". הרי לן להדיא דלגבי שדה שאבד בה קבר נתקשה למה הקלו ברה"י, אבל בשדה שנחרש בה קבר ניחא דשמא לא הגיעה המחרשה למת, או שמא לא הוליכה המחרשה את עצמות המת כדמשמע בדברי הר"ש פי"ז מאהלות משנה ג', וכן נראה לבאר גם בישוב דברי התוספות וצריכים אנו לדברי שניהם וכפי שנתבאר.

ולפ"ז קמה ראייתנו וגם ניצבה דיחוי להוכיח לפי דברי התוספות בכתובות דמותר לכהנים להיכנס לכתחילה לספק טומאה ברה"ר כנ"ל, ודו"ק בכ"ז.

ונראה גם מסברא דמאחר שניתנה הלכה שספק טומאה ברה"ר טהור שוב ליכא איסורא אף לכהנים וכבר בארתי במקו"א דכן נראה עיקר להלכה. וראיתי עוד

בשו"ת ברכת רצה סימן י"ב שדן באריכות אם מותר לכהן לנסוע ברכבת במסלול שעובר ע"ג בית קברות, והביא מה שכתב הג"ר יצחק אלחנן מקובנא להקל משום דהוי ספק טומאה ברה"ר, ואף שהגרצ"ה אורנשטיין דן כנגדו מטעמים שונים לא עלה על דעת לפקפק בעצם הסברא דמותר לכהן ליכנס לספק טומאה ברה"ר, ושני גדולי הדור של דור דעה דתקיפי קמאי פשוט היה להם להקל בזה. ועיין עוד בשו"ת מנחת יצחק ח"א סימן ל' שנקט בזה לקולא עי"ש.

ומתוך כך תמה אני ששני גדולי הדור בזמננו, הגרש"ז אוירבך זצ"ל (מנחת שלמה ח"ב סימן צ"ו אות כ"א), ויבדלח"ט הגרי"ש אלישיב (קובץ תשובות ח"א יו"ד סוס"י ק) נטו להחמיר בזה, ולדידי נראה שיש להקל ובפרט בשעה"ד גדול כני"ד.

ג

והנה במקור הלכה זו דשרי לכהן ליכנס לבית הפרס ללמוד תורה ולישא אשה בעבודה זרה י"ג ע"א כתב רש"י "בית הפרס. שדה שנחרש בה קבר" ומשמע לכאורה דלא הקלו בזה אלא בשדה שנחרש בה קבר ולא בשדה שאבד בה קבר. וכך משמע מלשון הטור בסימן שע"ב "אעפ"י שהכהן אסור ליכנס **לשדה שנחרש בו קבר** או לארץ העמים אם צריך לילך לשם לדבר מצוה כגון לישא אשה או ללמוד תורה ואין לו דרך אחרת לעבור יכול לעבוד דרך שם".

ובשו"ע סימן שע"ב ס"א איתא "אע"פ שהכהן אסור ליכנס לבית הפרס (פירוש שדה שאבד בה קבר **ושנחרש בה קבר** ושיעורה מאה אמה) או לארץ העמים, אם צריך לילך שם לישא אשה או ללמוד תורה ואין לו דרך אחרת יכול לעבור דרך שם". ובש"ך שם סק"א כתב "לבית הפרס הוא שדה שנחרש בה קבר" וכדברי הש"ך כתב גם הלבוש שם. ולכאורה יש לדייק מדבריהם שלא התירו לצורך מצוה אלא בשדה שנחרש בה קבר שכל איסורה אינו אלא חשש מדרבנן ולא בשדה שאבד בה קבר שנתבאר לעיל שיש בה דין ספק טומאה, ולא כדברי המגיה בשו"ע שלא ידעתי מי הוא. ולפי זה נופלת לכאורה ראייתנו הנ"ל שבמקום של ספק טומאה ברה"ר שרי לכהן ליכנס לכתחילה שהרי רק בשדה שנחרשה התירו לצורך מצוה ושם הטעם שמותרת השדה מדאו' אינו משום ספק טומאה וכפי שנתבאר לעיל.

אך באמת זה אינו, דדין אחד לשדה שאבד ולשדה שנחרש (אלא שלדעת הר"ש אין שדה שאבד בה קבר ברה"י בית הפרס אלא טומאה דאורייתא), אלא דסתם בית הפרס בכל מקום שדה שנחרש בה קבר הוא, ועיין בתוס' נדה נ"ז ע"א ד"ה בית הפרס שלשון בית הפרס פירושו "על שם פריסה שהעצמות נפרסים במדרס רגלים או ע"י מחרישה, ובשדה שאבד בה קבר לא שייך האי טעמא וקרי לה בפ"ק דמו"ק בית הפרס, ושמא

אגב דקרי בית הפרס לשדה שנחרש בה קבר קרי גם לאבד בית הפרס".

ועיין עוד ברמב"ם בפ"י ה"א מטו"מ שכתב **"איזהו בית הפרס זה המקום שנחרש בוקבר"**, ושם בפ"ח ה"א כתב **"שדה שאבד קבר בתוכה עפרה מטמא במגע ובמשא כבית הפרס"**. הרי לן שפשטות המושג בית הפרס ושורשו הוא שדה שנחרש בה קבר, ונראה שזוהי גם כונת רש"י הטור הלבוש והש"ך, ולא באו כלל לקבוע הלכה שלא התירו לדבר מצוה לכהן ליכנס אלא לשדה שנחרש בה קבר ולא לשדה שאבד בה קבר. תדע שהרי לא בהיתרא דדבר מצוה הדגישו דמיירי בשדה שנחרש בה קבר, אלא בעיקר טומאת בית הפרס פירשו דהיינו שדה שנחרש בה קבר, ודו"ק. ולפי"ז אין סתירה בין כל הני עמודי עולם לפירוש המגיה בשו"ע שכתב להדיא דגם בשדה שאבד בה קבר התירו לדבר מצוה.

ובאמת כ"ז פשוט ולא הארכתי בזה אלא משום שראיתי טועין בהלכה זו.

ואם בטומאת בית הפרס הקלו במקום מצוה (כמבואר מלשון הרמב"ם פ"ג מאבל ה"ד שאין כאן היתר ללמוד תורה ולישא אשה בלבד אלא לכל דבר מצוה) ואף לצורך מתן עדות ומשום כבוד הבריות הקלו (בכורות כ"ט ע"א וברכות י"ט ע"א) ק"ו שאין להחמיר במקום שאין בו טומאת בית הפרס אלא הוא ספק טומאה ברה"ר שטהור, ובפרט במקום צורך גדול ושעה"ד של טובת הישוב, וכמה הקלו חכמים משום ישוב ארץ ישראל, (ועיין ירושלמי נזיר ל"ג ע"ב ברכות כ"ד ע"א, ואכמ"ל). ואף שכתב הרמב"ם (פט"ו מאבות הטומאה ה"ט) **"כשיבוא לישראל אומרין לו אם טבלת אין בכך הפסד, אם טבל הרי זה משובח"**, בני"ד אין להחמיר כלל, שהרי בדרכים החלופיות יש סכנה מצד אויבינו בנפש התושבים הערבים שבסביבה ואין להחמיר בדבר שיכול להביא חלילה לידי סכנה.

ועוד בארתי במקו"א דבשעה"ד יש לצרף את שיטת הראב"ד (בפרק ה' מהלכות נזירות) דבזממה"ז דכולנו טמאי מת אין איסור לכהן להיטמא למת לעשות ספק ספקא, אך באמת נראה דבני"ד יש להקל בלא"ה כנ"ל.

ד

סוף דבר נראה לענ"ד עיקר לדינא דמותר לכהנים ללכת על המדרכה משני צידי הכביש. במדרכה המזרחית מותר ללכת משום שאין כאן דין בית הפרס אלא דין ספק טומאה ברה"ר כמבואר. ואפשר אף דעדיף טפי מספק טומאה, וכבר העידו בשם הגר"ד מינצברג זצ"ל שמותר לילך שם כפי שהביא כבודו. (מציאותה של תעלת בזק מתחת למדרכה אמנם יש בה כדי להקל אך כיון שאיננו יודעים מהו רוחבה בדיוק ועל כן איננו

יודעים אם עוברת היא מתחת לכל רוחב המדרכה אין בזה כדי להתיר, אך כפי שנתבאר גם בלאו הכי יש להקל במדרכה זו). ובמדרכה המערבית מותר ללכת כיון שאין שום חשש לקברים תחתיה לפי כל העדויות כמבואר, שהרי חפרו עד סוף החלקה הספרדית ואין יותר קברים מזרחה ממנה ומשם ואילך צריך לעבור התוואי הישן של הכביש ובודאי נמשך הוא מעבר למדרכה (יש להדגיש שדברינו אינם מתייחסים למפרץ החנייה שבקצה מדרכה זו בצד דרום).

וגם הכביש עצמו נראה עיקר דדינו ככל ספק טומאה ברה"ר שטהור וכפי שנתבאר. ואמנם הרוצה להחמיר בזה ולהמנע מללכת רגלית על הכביש תבוא עליו ברכה, אך בנסיעה ברכב ודאי יש להקל. דהלא נחלקו הראשונים להלכה אם אהל זרוק שמיה אהל לחצוץ בפני הטומאה, דעת הרמב"ם בפרק י"א מטומאת מת ה"ה דלא הוא אהל וכן פסקו הטור והשו"ע באו"ח ריש סי' ת"ט ועי"ש במשנ"ב סק"ו, ודעת הרשב"א דהוי אהל וחוצץ כמבואר במגיד משנה פ"ו הי"ז מהלכות עירובין ובעבודת הקודש שער ה' אות ק"ה (וצ"ע ממש"כ בחידושי עירובין ל' ע"ב ד"ה מר סבר), וכן דעת הרי"א בפסקיו לעירובין הו"ד בשלט"ג עירובין י"ג ע"ב בדפי הרי"ף אות א'. ואף לדעת הרמב"ם נקטורים מן האחרונים דרך מדרבנן לא הוי אהל, כ"כ השבו"י בח"א סי' פ"ה, מרכבת המשנה בהל' טומאת מת שם ה"א, וכ"כ גם הפנ"י בסוכה כ"א ע"א על התוס' ד"ה ועל, ולשיטתם הוי ספקא דרבנן. ועיין עוד בחסדי דוד נגעים פ"ז הי"ב דבטומאת בית הפרס דהוי מדרבנן הקלו באהל זרוק ולמד כן מדברי הרמב"ם, וכן כתבו גם הגר"א התוספת שבת והפמ"ג הזכירם בשעה"צ בסי' ת"ט סק"ו וביאר כן להדיא במשנ"ב שם סק"ו עי"ש. עוד יש להוסיף כאן את דברי המל"מ בפ"א מטומאת מת ה"ג שכתב שגם הרמב"ם מודה שאהל הנגור ע"ג קרקע חשיב אהל והארכתי לדון בזה במק"א ואכמ"ל, ועיין בשו"ת ציץ אליעזר חלק י"ב סי' ס"ב שהאריך לבסס היתר זה של נסיעה ברכב. ועל כן בנסיעה ברכב נראה דודאי יש להקל בשופי כאמור, ומעיקר הדין אף לילך רגלית יש להקל בכביש זה.

ובמה ששאל עוד אם יש לחשוש לקפנדריא במעבר בכביש ובמדרכה הנ"ל, פשוט שאין בזה כל חשש דמ"מ אין כאן בית קברות ואכמ"ל.

באהבה וביקר
אשר וייס